

»Borbenost« u politici Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava / Stranke prava)

Mislav GABELICA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Izvorni znanstveni rad
(primljeno: 29. travnja 2020.)
UDK 329(497.5)ČSP

Autor na temelju literature, stranačkoga tiska i arhivskih izvora, analizira ustroj i ulogu posebnih, manje ili više organiziranih dijelova Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava / Stranke prava), zaduženih za organiziranje demonstracija i obračun s političkim protivnicima. Pritom polazi od tvrdnje hrvatske historiografije da je »borbenost« bila trajna odlika ove stranke, od njezinih početaka pa sve do konca Austro-Ugarske Monarhije, te smatra da se najranije od 1902. godine može pratiti neki oblik postojanja navedenih, manje ili više organiziranih dijelova stranke, zaduženih za mobilizaciju »ulice«. Budući da je društvenu strukturu tih dijelova uglavnom činilo frankovačko radništvo i frankovačka mladež, autor svoju temu dovodi u odnos prema tadašnjim studentskim organizacijama i radničkom pokretu. Osim toga, autor svoju temu promatra i u odnosu prema vanjskoj politici Monarhije, te političkom stanju u banskoj Hrvatskoj.

Gljučne riječi: zaštitne čete, studentska mladež, radnici, aneksija, Prvi svjetski rat

Uvod

Zadatak ovoga rada je istražiti ustroj, značenje i ulogu posebnih, manje ili više organiziranih dijelova Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava / Stranke prava),¹ zaduženih za mobilizaciju »ulice«. Od svoga nastanka 1895. godine, kada se skupina pravaša, na čelu s Antom Starčevićem, odvojila od matične Stranke prava, pa do sloma Austro-Ugarske Monarhije, ova je stranka u Zagrebu u niz navrata istupala sa svojim dijelovima koji nisu uvijek imali čvrstu organizaciju, no redovito su okupljali iste društvene slojeve,

¹ Čista stranka prava (ČSP) 1903. godine mijenja ime u Starčevićeva hrvatska stranka prava (SHSP), koja 1910. godine, fuzijom s grupom oko lista *Hrvatstvo*, mijenja ime u Stranka prava (SP). Njezine pristalice su prema jednom od utemeljitelja i dugogodišnjem predsjedniku, Josipu Franku, nazivane »frankovcima«.

radništvo i studente, uvijek s istim ciljem: pomoći stranci da ovlada zagrebačkom »ulicom«, kako bi lakše ostvarila svoj nacionalno-politički program.

Pojam »ulice« podrazumijevao je najsiromašnije, najneobrazovanije i politički obespravljene slojeve, uglavnom gradskog stanovništva, te posebnu metodu »političkog« rada, odnosno demonstracije, manifestacije i fizičke sukobe s političkim protivnicima, koji su se odvijali na ulicama i trgovima te u prostorijama u kojima su održavani politički skupovi. Mobilizacija »ulice« u službi stranačke politike prema tadašnjim mjerilima nije bila nemoralna, budući da je u to vrijeme čak i list umjerene oporbe, *Obzor*,² »ulicu« načelno smatrao legitimnim čimbenikom javnoga života, koja je svojom snagom i brojnošću imala potencijal pritisnuti odlučujuće čimbenike u državi da uvažavaju želje pučanstva, ako ne žele izvrnuti opasnosti sebe i cijeli javni poredak. Prema stajalištu umjerenog *Obzora*, uloga »ulice« u javnom životu rasla je usporedno sa stvaranjem moderne države, čije su odredbe i djelatnosti počele sve više zadirati u privatnu sferu pojedinca. U slučaju Hrvatske, gdje su izbornim zakonodavstvima³ široki slojevi bili isključeni iz sudjelovanja u javnim poslovima, i gdje je o svemu odlučivala neznatna manjina privilegiranih, mobilizacija »ulice«, prema *Obzoru*, bila je još opravdanija.⁴

² O *Obzoru*, njegovoj ideologiji, osobama koje su ga stvarale i društvenom sloju čiji je bio glasnogovornik, vidi: Josip HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj 1900.—1941. (Zapisci iz nepovrata)*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1984., 161-213.

³ O izbornom zakonodavstvu u Hrvatskoj od 1848. do 1875., vidi: Dalibor ČEPULO, »Izborna reforma u Hrvatskoj 1875. — liberalizam, antidemokratizam i hrvatska autonomija«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 52 (2002) 3-4, 669-691; O izbornom zakonu iz 1881., vidi: Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.—1887.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2009., 106-112; O izbornom zakonu iz 1888., vidi: Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881.—1892.*, Zagreb, Srpsko kulturno društvo, 2003., 165-172; Izbornom reformom iz 1910. godine, pravo glasa se s manje od 2% stanovništva povisuje na oko 6% stanovništva. Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Ljubo KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860.—1914.*, Zagreb, Školska knjiga, 1968., 268.

⁴ »Ulica«, *Obzor*, Zagreb, br. 66., 21. ožujka 1904., 1. Doduše, *Obzor* je pravio razliku između toga »kako« i »tko« sudjeluje u aktivnostima »ulice«. Neprihvatljivim uličnim aktivnostima smatrao je nasilje i ugrožavanje osobne sigurnosti građana, te sudjelovanje takvih pojedinaca, koje navodno ne pokreću izgrađeni svjetonazor nego rušilačke sklonosti. *Obzor* je pritom ciljao na »frankovačke« ulične manifestacije, zaboravljajući da je i sam podupirao proturske i protumadarske manifestacije, koje su rezultirale uličnim izgedima. O tomu vidi: Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2001., 155-156; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Stjepan Radić i Kunovečka buna 1903. godine«, *Podravina* 2 (2003) 4, 65. Tijekom protumadarskog Narodnog pokreta u Hrvatskoj (1903.—1904.), koji se između ostaloga odlikovao i uličnim izgedima, *Obzor* je objavio članak u kojem su za glavne nositelje madarizacije u Slavoniji optuženi Židovi. Ljiljana DOBROVŠAK, »Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.—1904.«, *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005) 3, 649.

U dosadašnjoj je historiografiji utvrđeno da je ČSP (SHSP/SP) najveći uspjeh imala među »malim« obrtnicima, vlasnicima manjih dućana, rentijerima, »nižim« službenicima, maloposjednicima i »nižim« svećenstvom,⁵ odnosno da je bila stranka »sitne buržoazije«.⁶ Upravo je ova društvena pozicija omogućila stranci da uspješno regrutira pripadnike svoje stranačke »vojske« i među studentima i među radništvom. Naime, prema socijalnoj strukturi studenata zagrebačkoga Sveučilišta, više od dvije trećine nije pripadalo miljeu najviših društvenih krugova, koji su svoje sinove slali na strana sveučilišta, nego srednjem sloju, unutar kojeg je bilo znatnih socijalnih razlika i kojemu je, između ostalog, pripadala i navedena »sitna buržoazija«.⁷ Na zagrebačkom je Sveučilištu od početka 20. stoljeća glavna konkurencija frankovačkoj mladeži bila Napredna omladina. Ovu su omladinu podupirale stranke koje su od kraja 1905. godine činile Hrvatsko-srpsku koaliciju,⁸ a okupljale su bogatije i obrazovanije građanstvo od onoga što ga je okupljala ČSP.⁹

Prevladavajuća »sitnoburžoaska« struktura frankovaca omogućila je njihov utjecaj i na radnički pokret, koji je i sam, zbog nerazvijenosti industrijske proizvodnje u Hrvatskoj, dugo vremena imao prevladavajuću »sitnoburžoasku«, maloobrtničku strukturu.¹⁰ Tu su se frankovci suočili s konkurencijom Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije.¹¹ Uz bliskost u nacionalno-političkim i kulturnim pitanjima,¹² zajednička konkurencija frankovaca sigurno je doprinijela međusobnim simpatijama Napredne omladine i Socijaldemokratske stranke, što je naposljetku dovelo do neprirodnog saveza Socijaldemokratske stranke i njezinoga »klasnog neprijatelja«, Hrvatsko-srpske koalicije kao predstavnice srednjega i krupnoga kapitala u Hrvatskoj.¹³

⁵ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 189-196.

⁶ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu [etc.], 1973., 311.

⁷ Tihana LUETIĆ, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874.—1914.). Društveni život, svakodnevica, kultura, politika*, Zagreb, Srednja Europa, 2012., 65-71.

⁸ M. GROSS, »Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata«, *Historijski zbornik* 21-22 (1968-69) 21-22, 75-144.

⁹ M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, Beograd, Institut društvenih nauka, 1960., 23-43; ISTA, *Povijest pravaške ideologije*, 312-3; S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 194-195.

¹⁰ J. ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda 1860.—1914.*, 197-198.

¹¹ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, 226-233.

¹² Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike »novog kursa«*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu [etc.], 1972. 44; M. GROSS, »Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903.«, *Historijski zbornik* 11 (1954) 1-4, 36-39; J. ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda 1860.—1914.*, 205.

¹³ Koncem 1905. godine, prilikom kratkotrajnog stupanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u Hrvatsko-srpsku koaliciju, unutar ove stranke stvorena je relativno snažna oporba suradnji s »buržoaskim strankama«. Ova je oporba, sa zahtjevom za samo-

U dosadašnjoj je historiografiji o ovom, »borbenom« aspektu frankovačke politike, naj iscrpnije pisao Stjepan Matković, u monografiji o ČSP-u, autor je prepoznao »borbenost« kao trajnu karakteristiku te stranke. Osim toga, ustvrdio je da sve do 1908. godine i ustroja Hrvatske narodne legije u ČSP-u (SHSP-u/SP-u) »nije bilo posebnih grupa koje bi bile organizirano bojovne«, no i da je »embrio stranačke borbenosti vidljiv u slučaju ČSP-a i u ranijim prigodama«, odnosno, da se ta stranka od svojih početaka obračunavala sa svojim političkim protivnicima i na ulici, te da je Josip Frank već 1902. godine na jednom stranačkom skupu izrazio težnju da dođe do udruživanja frankovačkoga radništva i frankovačke sveučilišne mladeži. Ovu Frankovu težnju autor doduše tumači kao težnju za vjernim i discipliniranim stranačkim sljedbenicima,¹⁴ no ta bi želja isto tako mogla značiti i poziv na udruživanje frankovačkih radnika i studenata, koji su sudjelovali u uličnim neredima,¹⁵ u jednu »organizirano bojovnu« organizaciju.

O dosad jedinoj zabilježenoj »organizirano bojovnoj« frankovačkoj organizaciji, Hrvatskoj narodnoj legiji, ustrojenoj koncem 1908. godine, pisali su i drugi autori. Tako je primjerice Mirjana Gross, koja je smatrala da je fašizam postojao i prije fašizma, Hrvatsku narodnu legiju nazvala »prvom fašističkom organizacijom u našim zemljama«, navodeći da je ta Legija isprva trebala biti dobrovoljačka vojnička postrojba, koja bi služila kao sredstvo uvođenja vojne diktature u banskoj Hrvatskoj, te kao protuteža srbijanskim dobrovoljačkim odredima, koji su tijekom aneksijske krize prijetili upadom u hrvatske zemlje. Nakon što su odlučujući čimbenici u Monarhiji odbili njezine vojničke usluge, Legija je prema mišljenju Mirjane Gross postala »samo sredstvo za premlaćivanje Frankovih političkih protivnika«.¹⁶ Tezu o Hrvatskoj narodnoj legiji, koja je isprva trebala biti dobrovoljačka vojnička postrojba, da bi nakon odluke najvažnijih čimbenika Monarhije da se ne žele koristiti njenim vojničkim uslugama, ili nakon prestanka prijetnje četničkih upada u hrvatske zemlje, postala sredstvo u međustranačkim sukobima, prihvatio je i Stjepan Matković.¹⁷ Problem je ove teze što polazi od toga da su Hr-

stalnom političkom akcijom Socijaldemokratske stranke, istupila i na 3. kongresu stranke, održanom u prosincu 1905. Vitomir KORAĆ, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, Knjiga prva, Zagreb, Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929., 187-188.

¹⁴ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, 206.

¹⁵ *Isto*, 207.

¹⁶ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, *Istorija XX veka* (1962) 3, 259-260.

¹⁷ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 206. Za razliku od Mirjane Gross, Stjepan Matković je zabilježio da su u to vrijeme i druge političke stranke, osobito Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, osnivale vlastite stranačke čete.

vatska narodna legija i njezina komponenta, koja je služila obračunu s frankovačkim političkim protivnicima, te koja je djelovala u razdoblju postojanja Hrvatske narodne legije, jedna te ista pojava, što nije u potpunosti točno.

Uloga Napredne omladine u nastanku frankovačke bojovne organizacije

Kako je navedeno, pristaše ČSP-a, poglavito studenti i radnici, od samog su ustroja stranke sudjelovali u uličnim obračunima sa svojim političkim protivnicima. Također je navedeno da je Josip Frank već 1902. godine na jednom stranačkom skupu izrazio težnju, da dođe do sjedinjenja frankovačkoga radništva i frankovačke sveučilišne mladeži. Međutim, na tom stranačkom skupu, održanom u svibnju 1902. godine, Frank nije izrazio navedenu težnju, nego su on i ostali govornici spominjali »sjedinjenu starčevićansku djačku i radničku omladinu«, kao gotovu stvar. Josip Frank je na tom skupu naveo da »pozdravlja sdruženje naših hrvatskih radnika sa starčevićanskom sveučilišnom mladeži«, ¹⁸ radnik F. Novak izrazio je radost što je »pošlo za rukom sbližiti starčevićansku akademičku i radničku omladinu«, ¹⁹ a predsjednik Starčevićanske mladosti, apsolvent prava Ivo Elegović, istaknuo je da je ta mladost »od najnovijeg vremena« u »tiesnom dodiru« s frankovačkom radničkom organizacijom, Hrvatskom radničkom strankom. ²⁰

Starčevićanska mladost je bila organizacija frankovačke sveučilišne mladeži, koja se pod tim imenom pojavila upravo 1902. godine. A Ivo Elegović je 1903. godine pisao da su unazad »godina danah« u hrvatskoj javnosti učestali napadi na politički nauk Ante Starčevića i na ČSP, zbog čega je »na bojno polje izašla organizirana garda čiste stranke prava, koja se je iz trajne odanosti Anti Starčeviću i njegovim načelom, ponosno prozvala Starčevićanska mladost«. ²¹ Te su se godine (1902.), prema pisanju *Hrvatskoga prava*, glasila ČSP-a, »pristaše čiste stranke prava na sveučilištu jače privili jedan uz drugoga, a onda sami organizirani prionuli uz zajednički rad s hrvatskom radničkom strankom«, pa su »zaredali sastanci: što čisto akademski, što opet skupni-radničko-djački«. ²² Prema pisanju *Hrvatskog radnika*, glasila Hrvatske

¹⁸ »Zrinsko-frankopanski komers«, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, br. 1948., 7. svibnja 1902., 3.

¹⁹ »Zrinsko-frankopanski komers«, *Hrvatsko pravo*, br. 1949., 9. svibnja 1902., 2.

²⁰ »Zrinsko-frankopanski komers«, *Hrvatsko pravo*, br. 1946., 5. svibnja 1902., 2. O Hrvatskoj radničkoj stranci i radništvu u socijalnoj kompoziciji Čiste stranke prava, vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 226-240.

²¹ Ivo ELEGOVIĆ, »Glas starčevićanske mladosti«, *Hrvatsko pravo*, br. 2316., 1. kolovoza 1903., 2.

²² »Starčevićanski sastanci«, *Hrvatsko pravo*, br. 1978., 14. lipnja 1902., 3.

radničke stranke, iz lipnja 1902. godine, Starčevićanska mladost te je godine pristala uz frankovačko radništvo, te je do tog vremena »već nekoliko mjeseci« na »brojnim skupnim sastancima« širila »duševne vidokruge hrvatskog radnika«, čime se »gotovo neprimjetno« stvarala »djačko-radnička vojska«. ²³

Prema svemu navedenom jasno je da je 1902. godine došlo do snažnijeg organiziranja frankovačke sveučilišne mladeži i njezina užeg povezivanja s frankovačkom radničkom organizacijom, pri čemu je izgleda sveučilišna mladež, kao obrazovanija skupina, vodila glavnu riječ. Prema navedenim Elegovićevim riječima, razlog zašto je došlo do toga upravo 1902. godine, je taj što su u to vrijeme učestali napadi na starčevićanski nauk i na ČSP. To je bilo vrijeme kada je, nastupom nove generacije na hrvatskoj političkoj i kulturnoj sceni, ²⁴ u hrvatskoj javnosti počela opadati popularnost pravaškog, a rasti popularnost jugoslavenskoga nacionalno-političkog programa. Odrasle generacije i političkih ideja jest zbivanje na zagrebačkom Sveučilištu, gdje je nakon gotovo dvadesetogodišnje dominacije pravaša, od konca 1901. godine, počela desetogodišnja dominacija tzv. Napredne omladine. ²⁵ Zadnji proplamsaj pravaštva kao općehrvatskoga pokreta bile su protusrpske demonstracije, održane u ljeto 1902. godine u Zagrebu, u kojima su sudjelovale pristaše svih hrvatskih oporbenih političkih stranaka. ²⁶ Od toga vremena pa do raspada Monarhije, frankovci su ostali jedina stranka u Hrvatskoj koja je nastavila dosljedno zastupati nacionalno-politički program, koji je 1894. godine prihvatila cjelokupna hrvatska oporba. ²⁷

Frankovačka stranačka »vojska«, sastavljena od studenata i radnika, sudjelovala je 1902. godine u protusrpskim demonstracijama u Zagrebu. Sljedeće godine, zajedno s pristašama druge hrvatske oporbene stranke, Hrvatske stranke prava, stvorene fuzijom matične Stranke prava, Neodvisne narodne stranke i Napredne omladine, sudjelovala je u protumađarskom Narodnom

²³ »Radničko-djački blagdan«, *Hrvatski radnik*, Zagreb, br. 11., 12. lipnja 1902., 2.

²⁴ J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, I., Zagreb, August Cesarec, 1990., 238-244.; Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, S. Matković, prir., Zagreb, Državni arhiv u Zagrebu [etc.], 2002., 147-149; Ivan MUŽIĆ, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, vl. nakl., 1969., 47-49; Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*, Hrvoje Matković, prir., Zagreb, Golden marketing, 2000., 11-21; M. GROSS, »Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata«, 76-78.; R. LOVRENČIĆ, *Geneza politike »Novog kursa«*, 39-52.

²⁵ M. GROSS, »Studentski pokret 1875.—1914.«, *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, J. Šidak, ur., Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 1969., 454-461.

²⁶ O protusrpskim demonstracijama i ulozu ČSP-a u njima, vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 150-160.

²⁷ O programu iz 1894. godine, kao zajedničkom programu cjelokupne tadašnje hrvatske oporbe, vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 36-69.

pokretu.²⁸ No već u ožujku 1904. ta se »vojska« na zagrebačkim ulicama tri dana tukla s »vojskom« združenih srpskih i naprednjačkih studenata sa zagrebačkoga Sveučilišta. Ovaj se sukob dogodio mjesec dana po izbijanju Rusko-japanskoga rata, u kojem su frankovci simpatizirali s Japanom, suprotno hrvatskoj javnosti, okupljenoj oko Hrvatske stranke prava, koja je simpatizirala sa »slavenskom« Rusijom.²⁹ Povod sukobu bila je odluka srpskih i naprednjačkih studenata sa zagrebačkoga Sveučilišta, da organiziraju manifestacije po zagrebačkim ulicama i molitvu u pravoslavnoj crkvi, za pobjedu ruske vojske. Frankovcima pritom nije smetala sama manifestacija za pobjedu Rusa, nego namjera Srba da manifestiraju pod srbijanskom trobojnicom, u čemu su prepoznali provokaciju uperenu protiv hrvatskoga naroda te, osobito, protiv njihove stranke.³⁰

U trodnevnom sukobu s jedne su strane sudjelovali naprednjački i srpski studenti, a s druge frankovački studenti i frankovačko radništvo. Zajednički istup frankovačkih studenata i radništva nije bio spontan, već dio koordinirane akcije dviju frankovačkih organizacija, o čemu svjedoči izjava frankovačkog radništva objavljena nakon sukoba, u kojoj je ono potvrdilo »savez sa starčevićanskom akademskom omladinom«, navodeći da će taj savez »biti i u buduće najdragocjeniji zalag zajedničkog djelovanja oko budjenja i osvješćivanja čistoga hrvatstva«.³¹ Sudjelovanje radništva u sukobu odredilo je njegovu prirodu, pa je u to vrijeme neutralni socijaldemokratski tisak zabilježio, da su tijekom trodnevnih sukoba danju po zagrebačkim ulicama vladali naprednjaci i Srbi, a navečer frankovci.³² I frankovci su zabilježili da se oba puta, kada su se združeni naprednjaci i Srbi uspjeli probiti u Ulicu Marije Valerije,³³ do kuće Josipa Franka, i porazbijati mu prozore, radilo o prijednevnom satima, kada je radništvo bilo na poslu.³⁴ Zbog činjenice da je ovo bilo prvi put da se netko barem djelomično uspješno suprotstavio frankovcima na ulici, glasilo Hrvatske stranke prava, *Obzor*, moglo je trijumfalno zaključiti kako su protekli događaji dokaz da frankovci više nisu neograničeni gospodari zagrebačke ulice.³⁵

²⁸ O Narodnom pokretu vidi: R. LOVRENČIĆ, *Geneza politike »Novog kursa«*, 153-184. O ulozi ČSP-a u Narodnom pokretu vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 163-177.

²⁹ Nenad BUKVIĆ, »Reakcija hrvatske javnosti na zbivanja u Rusko-japanskom ratu 1904./1905. godine«, *Pro tempore* 2 (2005) 2, 35-43.

³⁰ »Realističko-vlaški poraz u Zagrebu«, *Hrvatsko pravo*, br. 2503., 17. ožujka 1904., 2-3.

³¹ »Izjava Hrvatske radničke stranke«, *Hrvatsko pravo*, br. 2508., 23. ožujka 1904., 1.

³² »Politika na ulici«, *Slobodna rieč*, Zagreb, br. 6., 24. ožujka 1904., 4-5.

³³ Danas je to Praška ulica.

³⁴ »Protuslavosrpski pokret«, *Hrvatsko pravo*, br. 2505., 19. ožujka 1904., 2; »Obzoraši u stisci«, *Hrvatsko pravo*, br. 2505., 19. ožujka 1904., 4.

Kako se vidi, savez između organizacija frankovačkih studenata i frankovačkog radništva, sklopljen 1902. godine, između ostaloga je služio i kako bi ČSP na prijelazu stoljeća zadržala dominaciju na zagrebačkim ulicama, koju su njeni politički protivnici počeli ugrožavati, do te mjere da su 1904. godine napravili ono što su frankovci dotad radili svojim protivnicima: u dva navrata porazbijali su prozore na kući Josipa Franka. Koliko je taj događaj bio šokantan, svjedoči podatak da je Josip Frank nakon jednog od tih napada, koji je bio naročito razoran, pohranio primjerke kamenja u staklenu kutiju, da ga zauvijek podsjećaju »kakvim se darovima u Hrvatskoj ima nadati onaj, tko uztrajno radi za hrvatsku stvar«. ³⁶

Uloga socijaldemokratskog radništva u nastanku frankovačke bojovne organizacije

U povijesti međusobnih odnosa Socijaldemokratske stranke i ČSP-a (SHSP-a /SP-a) od samoga su početka bile vidljive njihove oštre opreke, uzrokovane poglavito međusobnom konkurencijom u vodstvu radničkoga pokreta u Hrvatskoj, ali je vidljiva i želja frankovačkog vodstva da izglati te opreke i sklopi savez sa socijaldemokratima, što su ovi dosljedno odbijali. ³⁷ Između Socijaldemokratske stranke i drugog dijela hrvatske oporbe, okupljene oko Neodvisne narodne stranke i matične Stranke prava, od 1903. godine sjedinjenih u Hrvatsku stranku prava, vladali su slični odnosi, uz neke bitne razlike. U prvom redu, opreke između tog dijela hrvatske oporbe i socijaldemokrata imale su izraženiji svjetonazorski karakter. Naime, ubrzo po pravaškom raskolu matična Stranka prava je ustrojila vlastitu radničku organizaciju, koja je pod utjecajem katoličkoga svećenstva, bliskog tom dijelu hrvatske oporbe, ³⁸ prihvatila kršćansko-socijalni program. ³⁹ I ova se radnička organizacija poput frankovačke oštro sukobljavala sa socijaldemokratskim radništvom, ⁴⁰ no u vodstvu dviju stranaka kasnije stopljenih u Hrvatsku stranku prava, nije postojala želja za savezom sa Socijaldemokratskom strankom, koja je postojala u vodstvu ČSP-a (SHSP-a/SP-a), nego je tamo savez sa socijaldemokra-

³⁵ »Quousque tandem«, *Obzor*, br. 65., 19. ožujka 1904., 1.

³⁶ »Koalicionaško očajavanje«, *Hrvatsko pravo*, br. 4075., 22. lipnja 1909., 1.

³⁷ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 229-233; V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 128-130.

³⁸ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 116-123.

³⁹ *Isto*, 233-234.

⁴⁰ V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 151-152; O napadima kršćansko-socijalnog tiska na socijaldemokratska načela do 1903. godine, vidi: Vinko CECIĆ, *Rimokatolička crkva i radničko pitanje u Hrvatskoj 1869.—1914.*, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće, 1957., 88-109.

tima bila želja liberalno orijentirane Napredne omladine. Socijaldemokratska stranka se počela približavati tom dijelu hrvatske oporbe od 1903. godine, kada je među tom oporbom počeo rasti utjecaj Napredne omladine.⁴¹ Porastom utjecaja Napredne omladine, taj je dio hrvatske oporbe počeo prihvaćati liberalna načela, zbog čega je izgubio potporu katoličkoga episkopata i simpatije velikog broja katoličkih svećenika, koji su dijelom pristupili franjkovcima.⁴² Istovremeno, približavanje tog dijela hrvatske oporbe socijaldemokratskom radništvu uzrokovalo je izlazak čitave organizacije kršćansko-socijalnog radništva iz Hrvatske stranke prava,⁴³ te njihovo stupanje pod zaštitu skupine okupljene oko lista *Hrvatstvo*, koja je imala potporu hrvatskog katoličkoga episkopata.⁴⁴

Socijaldemokratsko radništvo je još u vrijeme navedenoga sukoba iz ožujka 1904. godine bilo neutralno, te se u skladu s vlastitim načelima protivilo naprednjačko-srpskim manifestacijama za pobjedu ruske vojske, smatrajući da bi one bile izraz potpore despotskom ruskom carskom režimu, pod kojim trpi ruski narod.⁴⁵ Međutim, nakon što su koncem 1905. godine Hrvatska stranka prava i Hrvatska napredna stranka pristale uz Riječku rezoluciju, koju su potom poduprle i obje srpske oporbene stranke,⁴⁶ Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije je gazeći jedno od svojih temeljnih načela, zahtjev za općim pravom glasa,⁴⁷ stupila u protufrankovačku koaliciju. Nai-

⁴¹ M. GROSS, »Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903.«, 51-52.

⁴² Mislav GABELICA, »Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.—1913.)«, *Pilar* 7 (2012) 2, 40-49; Mario STRECHA, »Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34-35-36 (2004) 1, 110-121.

⁴³ Izlaskom iz Hrvatske stranke prava ovo je radništvo razočarano pisalo, da se oni, koji su ih »prvi organizirali u kršćansko-socijalnu falangu«, »danas druze s našim protivnicima, danas su — možda će oni htjeti poricati, ali faktično jesu — danas su prijatelji socijalnih demokrata.« »Što sad?«, *Glas naroda*, Zagreb, br. 33., 20. studenoga 1906., 1.

⁴⁴ M. STRECHA, »Politički katolicizam i politika »novog kursa«. Skupina oko *Hrvatstva* u borbi protiv politike »novog kursa« u razdoblju vladavine Hrvatsko-srpske koalicije«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 39 (2007) 1, 165, 168-174.

⁴⁵ »Politički moral«, *Slobodna rieč*, br. 6., 24. ožujka 1904., 3-4.

⁴⁶ O Riječkoj rezoluciji hrvatske oporbe i Zadarskoj rezoluciji, kojom je srpska oporba iz hrvatskih zemalja pod određenim uvjetima prihvatila načela iz Riječke rezolucije, vidi: J. ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda 1860.—1914.*, 221-223; M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, 11-22; Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.—1914.*, Zagreb, Disput, 2006., 494-498.

⁴⁷ Program Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, vidi u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 378-381. Zahtjev za općim pravom glasa prva je točka toga programa. Mirjana Gross navodi da su »osnovni zahtjevi« socijalista bili »opće pravo glasa

me, SHSP je, smatrajući Riječku rezoluciju izdajom hrvatskih nacionalnih interesa, po njezinom donošenju organizirala niz javnih pučkih skupština po Hrvatskoj, kojima je htjela mobilizirati narod protiv Rezolucije i njenih potpisnika.⁴⁸ Premda u Riječkoj rezoluciji nije traženo opće nego prošireno pravo glasa,⁴⁹ zbog čega je sama Socijaldemokratska stranka isticala nedvojbeno »buržoaski« karakter Rezolucije,⁵⁰ iako je Rezolucijom prihvaćen savez sa strankama mađarske Koalicije koje su bile protivnice ugarske socijaldemokracije i njenog zahtjeva za općim pravom glasa u Ugarskoj⁵¹ te, konačno, premda je SHSP u to vrijeme podsjećala socijaldemokrate da im je ona svjetonazorski bliža jer zastupa načelo općega prava glasa,⁵² Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije poklonila je povjerenje strankama potpisnicama Rezolucije⁵³ te angažirala svoje pristaše u opstruiranju frankovačkih javnih skupština.⁵⁴

U prosincu iste godine Socijaldemokratska stranka je stupila u Hrvatsko-srpsku koaliciju, zajedno sa strankama koje je sam socijaldemokratski tisak pritom ocijenio »naravnim protivnicima radničke klase.«⁵⁵ Već u travnju 1906. godine Socijaldemokratska stranka je istupila iz Koalicije,⁵⁶ koja je u srpnju

i ostale građanske slobode», a tek nakon postignuća toga da su imali na umu ostvarenje drugih zahtjeva. M. GROSS, »Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903.«, 49.

⁴⁸ M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, 21; »Pokret gradjanstva protiv riečke rezolucije«, *Hrvatsko pravo*, br. 2971., 10. listopada 1905., 2; »Hrvati, sugradjanili!«, *Hrvatsko pravo*, br. 2974., 13. listopada 1905., 1; »Gradjanska akcija protiv riečke rezolucije«, *Hrvatsko pravo*, br. 2976., 16. listopada 1905., 3.

⁴⁹ Rezolucija je ustvari prema tom pitanju namjerno neodređena. Ona traži donošenje izbornoga zakona, koji će omogućiti biranje takvog narodnog zastupstva, »koje će biti vjerran izražaj nespriječene i slobodne narodne volje«. T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 495.

⁵⁰ »Visoka politika«, *Slobodna rieč*, br. 19., 11. listopada 1905., 2.

⁵¹ V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 183-184.

⁵² »Pouka iz jučerašnje pučke skupštine«, *Hrvatsko pravo*, br. 2976., 16. listopada 1905., 2.

⁵³ »Politička borba«, *Slobodna rieč*, br. 20., 25. listopada 1905., 1-2.

⁵⁴ »Zagreb za Hrvatsku«, *Hrvatsko pravo*, br. 2976., 16. listopada 1905., 1-2; V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 186.

⁵⁵ »Proglas udružene opozicije«, *Slobodna rieč*, br. 24., 20. prosinca 1905., 3. To su bile: Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska narodna samostalna stranka i Srpska narodna radikalna stranka. Braneci nenačelnu politiku Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije pred stranačkom oporbom, koja je tada zahtijevala da »sve partijske akcije budu samostalne, a ne u zajednici s buržoaskim strankama«, Vitomir Korac je na stranačkom kongresu rekao, da bi načelna politika Socijaldemokratsku stranku pretvorila u »neku vrstu socijalističke frankovštine«, koja svojom načelnom politikom ide naruku madaonskom režimu, te da bi takva politika stranku osudila na izolaciju i neuspjeh. V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 188-190.

iste godine, sporazumom s banom Teodorom Pejačevićem, sastavila hrvatsku vladu. Unatoč progonima, kojima je Socijaldemokratska stranka bila izložena tijekom vladavine Koalicije, 1906./1907. godine,⁵⁷ pri čemu su čelnici Koalicije kao dio vladajućeg sustava otvoreno optuživali Socijaldemokratsku stranku za štetno djelovanje protiv postojećeg sustava,⁵⁸ te unatoč tomu što Koalicija tijekom svoje vladavine nije ispunila predizborno obećanje i provela opće pravo glasa u Hrvatskoj, pri čemu su njeni zastupnici u hrvatskom Saboru odbacili i zakonski prijedlog o općem pravu glasa, koji su koncem 1906. godine podnijeli zastupnici SHSP-a,⁵⁹ Socijaldemokratska stranka je ostala vjeran saveznik Koalicije, te je tijekom njene vladavine u dva navrata, u studenom 1906.⁶⁰ i u veljači 1907. godine,⁶¹ na ulicu izvela radnike, kako bi demonstracijom sile spriječili legalne opstrukcije saborskoga rada, koje su u to vrijeme provodili zastupnici SHSP-a.

SHSP je na provokacije socijaldemokratskog radništva odgovorila zbijanjem vlastite »bojovne« organizacije, čiji se zametak, kako smo vidjeli, pojavio još 1902. godine, uspostavljanjem čvršćih odnosa između frankovačke studentske i radničke organizacije. Sredinom ožujka 1907. godine apsolvent prava, frankovac Ambroz Dražić, u Zagrebu je sazvao skupštinu na kojoj su se, pod predsjedanjem zagorskoga plemića Mirka Pisačića, koji je u SHSP-u bio zadužen za odnose s radništvom,⁶² okupili predstavnici frankovačke studentske i trgovačke mladeži, te frankovačkog radništva i građanstva. Na skupštini je ustrojena organizacija, »agitacioni odbor«, koju su sastavljali frankovački radnici, obrtnici i studenti.⁶³ Prema Dražićevim riječima, ova je organizacija bila ustrojena kao protuteža socijaldemokratskom radništvu, koje je Hrvatsko-srpska koalicija uspjela organizirati protiv SHSP-a. Organizacija je imala zadaću biti »jaka falanga« frankovačke stranke u borbi protiv Koali-

⁵⁶ V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 192.

⁵⁷ *Isto*, 192-193.; M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, 132-133.

⁵⁸ V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 198-199.

⁵⁹ M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, 136-139.

⁶⁰ V. KORAC, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 194-195.; M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, 133-135.

⁶¹ M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, 150-152.

⁶² S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 232.

⁶³ »Starčevićevi dani«, *Hrvatska Hrvatom*, Zlatar, br. 6., 15. ožujka 1907., 9. Predsjednik agitacionog odbora postao je Ambroz Dražić. Od studenata agitacionom odboru su pripadali: Angjelinović, Pavičić, Tančica, Galiardi, Krtelić, Molinar, Kovačić i Mravinac. Od trgovačke mladosti: Reinč, Bauer, Sidor. Od radništva: Škrlec, Španjol, Blažanin, Jakovljević, Šuldhofer, Kampuš, Lukačić i Krčelić. Od građanstva: Somek, Knežić, Tarnik, Stampfl, Sebastian, Kašner, Babić, Mesić i M. Pisačić.

cije, uvijek spremna na »kortešacije, manifestacije, pa i demonstracije«, te na obranu narodnih zastupnika SHSP-a od terora socijaldemokratskog radništva.⁶⁴ Kako bi što jače istaknuli protutežu socijaldemokratskom, »crvenom« radništvu, frankovački protivnici su ovu frankovačku organizaciju nazvali »crnom četom«, poistovjećujući je s četama u Rusiji koje je organizirao carski režim, sa zadaćom provedbe pogroma.⁶⁵

Do odmjeravanja snaga između frankovačke bojovne organizacije i socijaldemokratskog radništva, toga puta ipak nije došlo. Razlog tomu je taj što je frankovačka radnička organizacija, Hrvatska radnička stranka, u srpnju 1907. godine prestala postojati, prihvativši socijalni program, glasilo i pokrovitelj kršćansko-socijalne radničke organizacije.⁶⁶ Dio frankovačkoga radništva, nezadovoljan fuzijom prišao je socijaldemokratima,⁶⁷ dok se dio politički pasivizirao.⁶⁸ Iako se SHSP nije izjasnila zašto je došlo do nestanka njezine radničke organizacije, njezini politički protivnici smatrali su da je razlog u tom što je stranka počela jačati, pa je zapostavila radničku organizaciju, koja joj je bila »glavno uporište u Zagrebu a i u Hrvatskoj« dok je još bila slaba.⁶⁹ Tvrdnju o zapostavljanju od strane stranačkoga vodstva, kao razlogu nestanka stranačke radničke organizacije, zastupao je i bivši frankovački radnik Jeronim Grozdek, koji je tvrdio da je nemaran odnos u stranci prema njezinom radništvu počeo nakon 1903. godine, pokretanjem stranačkoga pučkog tjednika *Hrvatska zastava*, zbog čega je radnički list počeo gubiti pretplatnike i podupiratelje u provinciji.⁷⁰ Jedan od starijih vođa frankovačkoga radništva, Ante Mlinarić, tvrdio je da je frankovačka radnička organizacija počela nazadovati od 1904. godine, kada je u njenom vodstvu došlo do smjene generacija, pa su mlađi ljudi koji su preuzeli vodstvo, počeli popuštati pod pritiskom koji je dolazio osobito iz provincije, da se slože s kršćanskim socijalima.⁷¹ Povjesničar Vinko Cević je primijetio, da od 1905. godine

⁶⁴ »Starčevićanska organizacija u Zagrebu«, *Hrvatsko pravo*, br. 3397., 15. ožujka 1907., 2; Starčevićanska organizacija u Zagrebu«, *Hrvatsko pravo*, br. 3399., 18. ožujka 1907., 2.

⁶⁵ »Crne čete«, *Pokret*, Zagreb, br. 63., 16. ožujka 1907., 6.

⁶⁶ V. CECIĆ, *Rimokatolička crkva i radničko pitanje u Hrvatskoj 1869.—1914.*, 117.

⁶⁷ Jeronim Grozdek i Vinko Šafar, ur., *Novi pravac za Kršćansko-socijalnu stranku u Hrvatskoj*, Zagreb, s. a., 7; »Da se razumijemo«, *Hrvatsko pravo*, br. 3717., 8. travnja 1908., 1-2.

⁶⁸ »Organizacija Starčevićanskog radništva«, *Hrvatstvo*, Zagreb, god. 5., br. 73., 28. ožujka 1908.

⁶⁹ »Pristaše Hrvatskog radnika — kršćanski socijali«, *Hrvatska*, br. 163., 18. srpnja 1907., 3.

⁷⁰ J. GROZDEK, »Gdje je Hrvatski radnički savez«, *Hrvatska Hrvatom*, br. 11., 25. travnja 1909., 2-3.

⁷¹ Ante MLINARIĆ, »Iz političko-stranačke historije H. R. S.«, *Hrvatska Hrvatom*, br. 24., 25. srpnja 1909., 1-3.

kršćansko-socijalni čimbenici sve više počinju prodirati u redove frankovačkog radništva, te da se od tada na stranicama *Novog hrvatskog radnika*, glasila frankovačkog radništva, počinju pojavljivati suradnici kršćansko-socijalnog tiska, da bi sljedeće godine urednikom *Novog hrvatskog radnika* postao kršćanski socijal Ivan Kampuš.⁷² Prema svemu sudeći, čini se da se odnos SHSP-a prema vlastitoj radničkoj organizaciji počeo mijenjati otkako se hrvatsko katoličko svećenstvo u većem broju počelo odvajati od Hrvatske stranke prava, u kojoj je jačao utjecaj Napredne omladine, te prilaziti frankovcima. Utjecajem tog svećenstva SHSP je, između ostaloga, počela prihvaćati socijalna načela Katoličke Crkve, te je postala otvorena za suradnju s organizacijama utemeljenima na tim načelima.⁷³

Nestankom ideoloških razlika između frankovačke i kršćansko-socijalne radničke organizacije, stvorene su pretpostavke za njihovu fuziju, no okidač za to našao se u neredu u kojem se SHSP nalazila u vrijeme te fuzije. Naime, koncem 1906. godine, unatoč velikom uspjehu na proteklim izborima, u SHSP-u su započeli unutarstranački sukobi, koji će u travnju 1908. rezultirati stranačkim raskolom. Sukob su potaknuli članovi stranke pod vodstvom Mile Starčevića, nezadovoljni načinom na koji je Josip Frank vodio stranku, kao i političkim smjerom kojim je to činio.⁷⁴ Za razliku od Josipa Franka i njegova kruga istomišljenika, koji su smatrali da su Srbi najveća prijetnja hrvatskom nacionalnom opstanku,⁷⁵ i bili skloniji suradnji sa starim mađaronima, stranački nezadovoljnici, pod vodstvom Mile Starčevića, većom su prijetnjom po Hrvate smatrali Nijemce i Mađare⁷⁶ te su, vjerujući u mogućnost dogovora sa Srbima, priželjkivali suradnju stranke s Hrvatsko-srpskom koalicijom.⁷⁷

U ovom unutarstranačkom sukobu grupa oko Mile Starčevića imala je potporu katoličke skupine, okupljene oko lista *Hrvatstvo*,⁷⁸ pod čijim se

⁷² V. CECIĆ, *Rimokatolička crkva i radničko pitanje u Hrvatskoj 1869.—1914.*, 116-117.

⁷³ Ulaskom većeg broja katoličkoga svećenstva u SHSP, stranka mijenja i svoj dotad negativan odnos prema hrvatskim seljačkim zadrugama, koje su se nalazile pod pokroviteljstvom Hrvatske poljodjelske banke, uglavnom ustrojene svećeničkim kapitalom. M. GABELICA, »Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.—1913.)«, 51-52.

⁷⁴ O nezadovoljstvu u Starčevićевой hrvatskoj stranci prava, vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 302-6; M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.—1907.*, 140-145.

⁷⁵ Iso KRŠNJAVA, »O političkom položaju«, *Hrvatsko pravo*, br. 3962., 4. veljače 1909.

⁷⁶ »Gori nego Turci«, *Hrvatska sloboda*, Zagreb, god 2., br. 37., 16. veljače 1909., 1.

⁷⁷ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 211-214; I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 65; »Pregovori s Koalicijom«, *Hrvatsko pravo*, br. 3262., 2. listopada 1906., 1; »Kooperacija«, *Obzor*, god. 51., br. 271., 2. listopada 1910., 1.

pokroviteljstvom nalazilo kršćansko-socijalno radništvo. Moguće je da je grupa oko *Hrvatstva* uspjela preuzeti frankovačko radništvo posredstvom Miline grupe. Ova se teze čini vjerojatnom ako se zna da je tadašnji vođa kršćansko-socijalnog radništva, Ćiril Ferencina, na izborima održanima u svibnju 1906. godine u trećem zagrebačkom izbornom kotaru, bio glavni agitator narodnog zastupnika SHSP-a Ivana Peršića,⁷⁹ koji je pripadao Milinoj grupi i kao ravnatelj frankovačke tiskare⁸⁰ bio blizak frankovačkom radništvu.⁸¹ Ovu tezu potkrepljuje i činjenica da je, usporedno s odlaskom Miline grupe iz SHSP-a, došlo do emancipacije frankovačkog radništva od kršćansko-socijalne radničke organizacije. Naime, u travnju 1908. godine, neposredno uoči stranačkoga raskola, frankovačko radništvo je izazvalo raskol u kršćansko-socijalnoj radničkoj organizaciji, te se pod imenom Hrvatski radnički savez vratilo pod okrilje Starčevićeve hrvatske stranke prava, što je grupa oko *Hrvatstva* osudila.⁸² Ubrzo potom Milina grupa je istupila iz Starčevićeve hrvatske stranke prava, nakon čega je grupa oko *Hrvatstva* poduprla Milinu grupu,⁸³ dok je Hrvatski radnički savez, pod vodstvom Ivana Zatluke,⁸⁴ pristao uz Josipa Franka i matičnu SHSP.⁸⁵ Obnovom frankovačke radničke organizacije stvoreni su uvjeti za ustroj nove frankovačke »bojovne« organizacije.

Ustroj Hrvatske narodne legije

Koncem 1907. godine austro-ugarski državni vrh je donio odluku da će, čim prilike to dopuste, provesti aneksiju Bosne i Hercegovine. Kako bi se osigurala podrška aneksiji u banskoj Hrvatskoj, gdje su prema dojavama austro-ugarskih konfidenata čelnici Hrvatsko-srpske koalicije surađivali sa srbijanskim vlastima oko ostvarenja velikosrpskog programa, kralj je u siječnju 1908. godine hrvatskim banom imenovao Pavla baruna Raucha, čiji je zadatak bio uništiti Koaliciju.⁸⁶ Uoči Rauchova imenovanja ugarski ministar pred-

⁷⁸ M. GABELICA, »Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.—1913.)«, 48-49.

⁷⁹ Vinko ŠAFAR, *Ispravak priredjen za pouzdane osobe i prijatelje kršćanskog socijalizma*, Zagreb, Knjigotiskara Emil Fischer, 1911., 14-15.

⁸⁰ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 86.

⁸¹ »Na adresu vodstva naše stranke u Zagrebu«, *Hrvatska Hrvatom*, br. 9., 11. travnja 1909., 1-2.

⁸² M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 210.

⁸³ *Isto*, 216.

⁸⁴ »Glavna skupština Hrvatskog radničkog saveza«, *Hrvatski radnički glasnik*, br. 10., Zagreb, 16. srpnja 1908., 2.

⁸⁵ »Razkol u Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava«, *Hrvatski radnički glasnik*, br. 3., 15. svibnja 1908., 2.

sjednik, Sándor Wekerle, primio je u audijenciju čelnika Starčevićeve hrvatske stranke prava, Josipa Franka. Prema tvrdnji frankovačkih političkih protivnika, što je prihvatio i dio historiografije, Frank i Wekerle su tom prilikom sklopili sporazum o frankovačkoj podršci nagodbenom režimu Pavla Raucha.⁸⁷ Prema tvrdnjama Josipa Franka i ugarskog premijera Wekerlea, između njih dvojice vodio se informativan razgovor, tijekom kojeg su se obojica upoznali s političkim stajalištima protivne strane, ali zbog nepremostivih načelnih razloga razgovor nije urodio nikakvim sporazumom.⁸⁸ U svakom slučaju, taj je razgovor pokazao da ugarska vlada načelno ne odbacuje mogućnost sporazuma sa SHSP-om. Pitanje je samo bi li taj sporazum išao na štetu pravaškog programa ili mađarske politike, koja je odbacivala mogućnost ostvarenja pravaškog programa.

Čini se da je Josip Frank u razgovoru s Wekerleom saznao da se približava aneksija Bosne i Hercegovine, zbog čega odlučujući čimbenici u Monarhiji vlast u Hrvatskoj ne žele povjeriti Hrvatsko-srpskoj koaliciji, koja je dotadašnjim djelovanjem navodno pokazala da je spremna Bosnu i Hercegovinu prepustiti Srbiji.⁸⁹ Takav razvoj događaja otvorio je SHSP-u put ka vlasti i mogućnost ostvarenja njezinoga programa, zbog čega je Josip Frank po svršetku razgovora prenio vodstvu stranke, da je tijekom razgovora došao do uvjerenja kako će pravaški program uskoro biti ostvaren.⁹⁰ Sada je SHSP još samo trebala steći saborsku većinu, da bi kao predstavnica hrvatskoga naroda, bez koje ne može funkcionirati vlast u Hrvatskoj, usmjerila hrvatsku politiku prema ostvarenju svoga programa.

Budući da SHSP na izborima, održanima u veljači 1908. godine, nije osvojila saborsku većinu, pa ni teoretski nije mogla postati vladinom strankom, formalni sporazum te stranke s Rauchovim režimom, koji bi u zamjenu za neke koncesije u stranačkom programu omogućio funkcioniranje nagodbenog sustava u Hrvatskoj, nije sklopljen. Ipak, i nakon izbora vođeni su pregovori hrvatskoga bana sa SHSP-om, oko uvjeta potpore njegovom režimu.

⁸⁶ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 153-161; O veleizdajničkim vezama vodstva Koalicije sa službenim krugovima u Srbiji, prema izvješćima austrijskih konfidenata, vidi: Hodimir SIROTKOVIĆ, »Pravni i politički aspekti procesa 'Reichspost' — Friedjung«, *Starine* 52 (1962), 80-86.

⁸⁷ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 163-166.

⁸⁸ Josip FRANK, »Pobjeda hrvatskog naroda II.«, *Hrvatsko pravo*, br. 3691., 9. ožujka 1908., 1; »Dr. Wekerle o svom razgovoru s drom Frankom«, *Hrvatsko pravo*, br. 3621., 12. prosinca 1907., 1.

⁸⁹ J. FRANK, »Pobjeda hrvatskog naroda III.«, *Hrvatsko pravo*, br. 3692., 10. ožujka 1908., 1.

⁹⁰ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 167.

Pregovaralo se oko mogućnosti da Iso Kršnjavi istupi iz SHSP-a i postane predstojnik unutrašnjeg odjela u Rauchovoj vladi. U tom bi slučaju Kršnjavi, kao predstojnik unutrašnjeg odjela, trebao provesti takvu izbornu reformu kojom bi se ukinuo neproporcionalno velik broj srpskih izbornih kotara te osigurala pobjeda SHSP-u na narednim izborima. Frankovci bi, kao saborska većina, nastavili podupirati Rauchovu vladu u kojoj bi Iso Kršnjavi bio podban, te omogućili funkcioniranje nagodbenog sustava. Od toga trenutka pregovori su se počeli raspadati, jer su frankovci namjeravali samo privremeno podupirati nagodbenu vladu, smatrajući da bi trebala postupno krenuti u ostvarenje pravaškog programa,⁹¹ dok je Rauch od SHSP-a htio napraviti novu hrvatsku nagodbenu stranku. Zbog ove nepomirljive načelne razlike formalni sporazum između Franka i Raucha nikada nije sklopljen.⁹² Umjesto toga ostvarena je neformalna suradnja između Rauchova režima i frankovaca,⁹³ koja je prema riječima obaju čimbenika bila motivirana zajedničkom spoznajom o opasnosti od velikosrpske propagande po dinastiju i Hrvatsku.⁹⁴

Osim s banom Rauchom, Josip Frank je uoči aneksije Bosne i Hercegovine ostvario usku suradnju i s austrougarskim ministrom vanjskih poslova, Aloysom Aehrenthalom, političarom koji je potekao iz velikoaustrijskog kruga, a imenovanjem na ministarsku dužnost, 1906. godine, prilagodio se vladarevom dualističkom stajalištu,⁹⁵ te je u pitanju unutrašnjeg uređenja Monarhije prvenstveno zastupao program ujedinjenja hrvatskih zemalja u jednu državnu jedinicu, unutar ugarskog dijela Monarhije.⁹⁶ Prilagodivši taj program stajalištu ugarske vlade, koja se protivila okupljanju hrvatskih zemalja u jedno državno tijelo, pa bilo to i unutar Zemalja ugarske krune,⁹⁷

⁹¹ I. KRŠNJAVA, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, Zagreb, Mladost, 1986., 529-538.

⁹² Pavao RAUCH, *Memoari bana Pavla Raucha*, Branka Molnar, prir., Zagreb, Zagrebačko arhivističko društvo, 2009., 106-7; I. KRŠNJAVA, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 544.

⁹³ Prema Rauchovim sjećanjima vodstvo SHSP-a mu je često dolazilo na razgovore, a njegovi narodni zastupnici su dovodili deputacije iz svojih kotara, te pritom predlagali njihove želje, koje je Rauch prema mogućnostima ispunjavao. P. RAUCH, *Memoari bana Pavla Raucha*, 80.

⁹⁴ »Čestitanja kod predsjednika stranke«, *Hrvatsko pravo*, br. 3936., 2. siječnja 1909., 1.; Zlatko MATIJEVIĆ, »Isidor Kršnjavi i Robert W. Seton-Watson o politici u Hrvatskoj u doba banovanja Pavla Raucha«, *Pilar* 3 (2008) 2, 19-20; VERIDICUS (Pavao RAUCH), *Hrvatska u godini 1907. i 1908.*, Zagreb, s. n., 1908., 9-10.

⁹⁵ M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, *Časopis za savremenu povijest* 2 (1970) 2, 21; Vladimir DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga 1., Beograd, Prosveta, 1966., 152-153.

⁹⁶ Andrej RAHTEN, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.—1918.*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008., 100-101.

Aehrenthalovo ministarstvo je u svibnju 1908. godine upoznao vladara s namjerom da se vlast u Hrvatskoj povjeri vladi, koju bi sastavila SHSP, a koja bi privremeno suspendirala državnopravni dio programa. Takvoj bi vladi bilo dopušteno voditi politiku koja bi s vremenom dovela do sjedinjenja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom i ostvarenja pravaškog programa.⁹⁸ Josip Frank je prihvatio ovaj plan, koji je predviđao dolazak frankovaca na vlast, bilo nakon novih saborskih izbora, na kojima bi osvojili saborsku većinu, bilo prije izbora, oktroiranjem, kako bi prethodno proveli izbornu reformu koja bi im zatim omogućila legalno stjecanje vlasti.⁹⁹

Frankovcima je tijekom aneksijskoga razdoblja najodlučniju potporu pružao austrougarski vojni vrh, na čelu s načelnikom glavnog stožera austrougarske vojske, generalom Conradom von Hötzendorfom, čiji je posrednik u odnosima s Josipom Frankom bio general Moritz Auffenberg.¹⁰⁰ Za razliku od Aehrenthala, vojni vrh je nastupao s velikoaustrijskog stanovišta.¹⁰¹ Svjestan opasnosti koja je Monarhiji prijetila od jugoslavenskog pokreta, vojni vrh je inzistirao na podršci SHSP-u, a uvjeren i u opasnost koja Monarhiji prijeti od Mađara i njihovih državnopravnih zahtjeva,¹⁰² protivio se suradnji SHSP-a s banom Rauchom, doživljavajući hrvatskoga bana kao eksponenta ugarske vlade.¹⁰³

Austrougarski vladar je 5. listopada 1908. godine proglasio aneksiju Bosne i Hercegovine, ne spominjući mogućnost njezinoga sjedinjenja s banskom Hrvatskom. Hrvatsko državno pravo na Bosnu i Hercegovinu nije spomenuo ni u polemici između austrijskog i ugarskoga tiska, koja se nakon aneksije razvila oko buduće pripadnosti tih zemalja.¹⁰⁴ Unatoč tomu, SHSP je bez

⁹⁷ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 156-157; A. RAHTEN, *Savezništva i diobe*, 103-105.

⁹⁸ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 247-248.

⁹⁹ M. GABELICA, »Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvoga svjetskog rata«, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, Zdravka Jelaska Marijan, Zlatko Matijević, ur., Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2013., 287-288.

¹⁰⁰ M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga«, 17-21; Marko TROGRLIĆ, »Hrvatska i hrvatsko pitanje u korespondenciji Josipa Franka i Moritza von Auffenberg-Komarova (1908.—1910.)«, *Pravaška misao i politika*, J. Turkalj, Z. Matijević, S. Matković, ur., Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 167-180.

¹⁰¹ O socijalnoj strukturi i političkom stanovištu velikoaustrijskog kruga, vidi: V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga 1., 105-177; M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga«, 9-14; A. RAHTEN, *Savezništva i diobe*, 149-160.

¹⁰² M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga«, 21.

¹⁰³ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 194-195, 200.

¹⁰⁴ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 363.

zadrške pozdravila aneksiju, a Josip Frank je još punih godinu dana od aneksije gajio nadu¹⁰⁵ da je to prvi korak prema ostvarenju pravaškog programa. Zato je, po aneksiji, pozivao sve Hrvate da se okupe pod njegovim vodstvom.¹⁰⁶ U tom se pozivu zrcalila namjera SHSP-a da pobijedi na idućim izborima i postane legitimnom predstavnicom hrvatskoga naroda, koja će uz pomoć odlučujućih čimbenika u Monarhiji provesti sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom.

Josip Frank je 22. listopada 1908. godine krenuo u Budimpeštu, gdje su zasjedale delegacije ugarsko-hrvatskog Sabora i Carevinskog vijeća. Tamo se prvi put nakon aneksije trebao naći s ministrom vanjskih poslova Aehrenthalom i dogovoriti oko konkretnog načina pomoći SHSP-u, da na idućim izborima osvoji većinu. Međutim, Aehrenthal ga tom prilikom nije htio primiti, zbog čega se Frank iz Budimpešte zaputio u Beč, gdje se našao s generalom Auffenbergom. Prema Isi Kršnjavomu, Josip Frank mu je rekao kako mu je Auffenberg tada predložio da SHSP počne novačiti dobrovoljačke čete protiv dobrovoljačkih četa koje se organiziraju u Srbiji, te ga uputio da se za naružanje i instruktore tih četa obrati austrougarskom ministru rata Franzu Schönaichu, koji je već u vrijeme njihova razgovora bio upoznat sa svime i načelno odobravao tu stvar.¹⁰⁷ I drugi se izvori slažu da je ustroj hrvatskih dobrovoljačkih četa inicirao austrougarski vojni vrh, te da je te legije trebalo upotrijebiti u sukobu protiv srbijanskih dobrovoljačkih postrojbi, u slučaju njihova prodora u hrvatske zemlje.¹⁰⁸

U Beogradu je javnost bila uzbuđena aneksijom, te se već 6. listopada 1908. godine kod beogradskoga gradonačelnika sastalo dvadesetak uglednih Beograđana, gdje je književnik i suradnik lista *Politika*, Branislav Nušić predložio osnutak društva *Narodna Odbrana*, koje je trebalo štititi interese Srbije u Bosni i Hercegovini.¹⁰⁹ Sljedećeg dana, u režiji grupe oko lista *Politika*,¹¹⁰ u Beogradu su se počele osnivati prve dobrovoljačke postrojbe. Činili su ih četnički odredi koji su dotad djelovali u Makedoniji i na Kosovu,¹¹¹ austro-

¹⁰⁵ M. TROGRLIĆ, »Hrvatska i hrvatsko pitanje u korespondenciji Josipa Franka i Moritza von Auffenberg-Komarowa (1908.—1910.)«, 174; I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 596.

¹⁰⁶ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 259.

¹⁰⁷ I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 545-546.

¹⁰⁸ M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga«, 25; I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 547, 553. Samo Frano Supilo 1911. godine piše da je tu akciju inicirao ministar Aehrenthal. Frano SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb, Kultura, 1953., 216.

¹⁰⁹ Dragoslav LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, Sarajevo, Muzej grada Sarajeva, 1964., 34.

¹¹⁰ »U dobrovoljcel«, *Politika*, Beograd, br. 1685., 25. rujna (8. listopada), 1908., 3.

ugarski državljani koji su prebjegli u Srbiju,¹¹² te beogradska omladina.¹¹³ Formalnim osnutkom *Narodne Odbrane*, 21. listopada 1908. godine, to je društvo preuzelo brigu oko ustroja i izobrazbe dobrovoljačkih postrojbi namijenjenih borbi protiv austrougarske vojske u Bosni i Hercegovini.¹¹⁴ Vodstvo nad tim društvom preuzeo je srbijanski državni vrh, te časnici koji su dotad sudjelovali u radu drugih revolucionarnih organizacija.¹¹⁵ Oni su okupili oko sebe predstavnike svih srbijanskih političkih stranaka,¹¹⁶ čime je toj dobrovoljačkoj akciji u Srbiji dat općenarodni karakter.

Prema nekim pretpostavkama, hrvatske su dobrovoljačke postrojbe, s obzirom na to da je njihov ustroj inicirao austrougarski vojni vrh, trebale biti korištene i protiv Mađara.¹¹⁷ Međutim, Josip Frank je po povratku iz Beča, uže vodstvo stranke obavijestio kako tijekom razgovora u Beču nije prihvatio mogućnost da ugarsko-hrvatski ministar domobranstva ima ikakve veze s dobrovoljačkom akcijom, istaknuvši da je rekao kako da će »u tom slučaju radije pustiti da sve propadne — ako nam iz Budimpešte žele komandirati«. ¹¹⁸ Ovo navodi na zaključak da je Aufferberg, tijekom razgovora u Beču, predložio Franku da dobrovoljačke postrojbe stavi pod zapovjedništvo ugarsko-hrvatskog domobranstva, što ne bi bio slučaj da je vojni vrh imao ikakve namjere upotrijebiti te postrojbe protiv Mađara. Bojazan da bi se postrojbe mogle upotrijebiti protiv Mađara pojavila se i u mađarskom tisku,¹¹⁹ našto je Josip Frank u *Pester Lloyd*u, službenom listu ugarske vlade, objavio članak u kojem je istaknuo da će te postrojbe imati isključivo protusrpski karakter i odbacio mogućnost njihova korištenja protiv Mađara. Usto je izložio program sjedinjenja Bosne i Hercegovine s ostalim hrvatskim zemljama u jedno samostalno hrvatsko državno tijelo, u okviru Monarhije, na temelju krunidbene prisega Ugarskog sabora iz 1867. godine, te na temelju novog sporazuma između Ugarske i Hrvatske, kao ravnopravnih čimbenika.¹²⁰ Ti-

¹¹¹ »Komite napred!«, *Politika*, br. 1685., 25. rujna (8. listopada), 1908., 2.

¹¹² »Novi dobrovoljci«, *Politika*, br. 1685., 25. rujna (8. listopada), 1908., 3.

¹¹³ »Legija hiljade«, *Politika*, br. 1685., 25. rujna (8. listopada), 1908., 3.

¹¹⁴ D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 34-35.

¹¹⁵ M. GABELICA, »Izlet zagrebačkih studenata u Srbiju u travnju 1912. godine«, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56 (2014), 239.

¹¹⁶ Vladimir ČOROVIĆ, *Istorija Srba*, 3. dio, Beograd, BIGZ, 1989., 207.

¹¹⁷ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 364.

¹¹⁸ I. KRŠNJAVA, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 548.

¹¹⁹ »Magjari i »srbsko«-hrvatska koalicija proti Starčevićancima«, *Hrvatsko pravo*, br. 3894., 10. studenoga 1908., 2; »Magjari i hrvatske legije«, *Hrvatsko pravo*, br. 3895., 11. studenoga 1908., 1; »Glasovi magjarske štampe o Frankovoj legiji«, *Pokret*, br. 258., 9. studenoga 1908., 2-3.

me je Mađarima dao do znanja da pravaški program nije protivan njihovim interesima i dualističkom ustroju Monarhije, već da je pravaški program, odnosno hrvatsku cjelovitost i državnost, moguće ostvariti unutar ugarske polovice Monarhije. Zbog ovog je članka Josip Frank bio izložen kritici grupe oko *Hrvatstva*, koja je smatrala da se pravaški program može ostvariti isključivo u suradnji s Bečom, a protiv Mađara, te da ta akcija, ako iza ustroja hrvatskih legija stoji stranka koja želi sporazum s Mađarima, jedino može imati svrhu pomoći SHSP-u da se domogne vlasti u Hrvatskoj.¹²¹ Grupa oko *Hrvatstva* pritom nije znala da je prema planu ministra Aehrenthala, koji je prihvatila SHSP, dolazak na vlast bio preduvjet da ta stranka počne ostvarivati svoj program.

Za SHSP osnutak hrvatskih dobrovoljačkih postrojbi bila je prilika da unaprijedi akcije za ostvarenje pravaškoga programa. Ivo Elegović je već na sastanku užega vodstva stranke, održanom po povratku Josipa Franka iz Beča, na kojem je trebalo odlučiti hoće li pokrenuti dobrovoljačku akciju, podržao akciju argumentom da će osnivanjem dobrovoljačkih postrojbi stranka »postići većinu«, a Hrvati će se tom akcijom »domoći prava« na Bosnu tako što će, nasuprot srbijanskim zahtjevima za Bosnom, utemeljenima na »nacionalističkom načelu«, demonstrirati iste takve hrvatske zahtjeve, čime će pomoći Monarhiji da opravda aneksiju pred međunarodnom javnosti.¹²² Saborska većina, o kojoj je bila riječ u Elegovićevoj argumentaciji, a zatim i pravo na Bosnu i Hercegovinu, trebali su se postići uz pomoć odlučujućih čimbenika u Monarhiji, koji bi time vratili uslugu stranci za njenu pomoć pri opravdanju aneksije ustrojem dobrovoljačkih četa.

SHSP nije skrivala da su hrvatske dobrovoljačke postrojbe za nju »poluga uz druge poluge, koje su nam potrebne za pobjedu hrvatske državne misli, za oživotvorenje hrvatskoga državnoga prava«.¹²³ Na vijeću SHSP-a, održanom 5. studenoga 1908. godine, na kojem je ustrojena Hrvatska narodna legija, Ivo Elegović je naveo da je ustroj hrvatskih dobrovoljačkih četa potre-

¹²⁰ »Razgovor s drom. Josipom Frankom«, *Hrvatsko pravo*, br. 3899., 16. studenoga 1908., 1.

¹²¹ »Interview g. dra. Josipa Franka«, *Hrvatstvo*, br. 267., 18. studenoga 1908., 1; »Ni po babu, ni po stričevima«, *Hrvatstvo*, br. 270., 23. studenoga 1908., 1; »Ni po babu ni po stričevima«, *Hrvatstvo*, br. 271., 24. studenoga 1908., 2.; »Ni po babu ni po stričevima«, *Hrvatstvo*, br. 272., 25. studenoga 1908., 3.

¹²² I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 547-548. Na tom su sastanku Iso Kršnjavi, Vladimir Frank, Aleksander Horvat i Ivan Zatluka glasovali protiv osnutka legije, dok je većina koju su činili Josip Frank, Ivo Elegović, Karlo Bošnjak, Mijo Tkalčić i Milan Ogrizović, glasovali za osnutak legija.

¹²³ J. FRANK, »Moj interview«, *Hrvatsko pravo*, br. 3902., 19. studenoga 1908., 1.

ban, kako bi hrvatski narod pred čitavom međunarodnom javnosti demonstrirao svoje pravo na Bosnu i Hercegovinu.¹²⁴ Na Elegovićev govor nadovezao se Aleksandar Horvat, koji je naveo da se u Srbiji i Crnoj Gori od aneksije razvija agitacija službenih i neslužbenih krugova, čime se međunarodnoj javnosti pokušava dokazati da su aneksijom povrijeđena njihova prava. Prema Horvatu, sastavni dio te agitacije bio je i ustroj dobrovoljačkih četa u Srbiji, čime se međunarodnoj javnosti sugeriralo da su Srbi spremni dobrovoljno krvlju braniti pravo na Bosnu i Hercegovinu. Nasuprot ovoj srpskoj agitaciji, Horvat je najavio da će SHSP pokrenuti agitaciju pred međunarodnom javnosti, ističući da su Bosna i Hercegovina hrvatske zemlje, a za potvrdu toga stranka će ustrojiti Hrvatsku narodnu legiju.¹²⁵ Držeći predavanje u Hrvatskoj čitaonici, Iso Kršnjavi je istaknuo da je aneksija zbog njemačko-mađarskog karaktera Monarhije loše odjeknula u međunarodnoj javnosti, koja ima više sluha za srpske zahtjeve za Bosnom, utemeljene na narodnom načelu. Kršnjavi je nastavio da se Hrvati, srećom po Monarhiju, u vezi s Bosnom i Hercegovinom, mogu pozvati na narodni princip, čime Monarhiji daju mogućnost da s hrvatskim narodnim principom pobije srpski.¹²⁶ Opravdavajući ustroj Legije pred javnosti u Ugarskoj, Josip Frank je naveo da je njegova stranka počela osnivati Legiju, kako bi čitav svijet saznao »da je hrvatski narod spreman za čin svoga kralja uložiti i život, i to ne samo putem zakonito obvezane vojne dužnosti, nego u slučaju nužde i slobodnom svojom voljom«.¹²⁷

Kako je navedeno, Hrvatska narodna legija ustrojena je 5. studenoga 1908. godine, na vijeću SHSP-a, na kojem se prema frankovačkim izvorima okupilo oko 2000 ljudi.¹²⁸ Na vijeću je predstavljen proglas, kojim se Hrvate pozvalo da stupe u Hrvatsku narodnu legiju, te opunomoćen izvršni odbor stranke, da stupi u kontakt s austro-ugarskim ministarstvom rata i zamoli ga za oružje, instruktore i zapovjedni kadar.¹²⁹ Prisutni su pred Milanom Ogr-

¹²⁴ »Govor dra. Ive Elegovića«, *Hrvatsko pravo*, br. 3892., 7. studenoga 1908., 4.

¹²⁵ »Vieće Starčevićeve čiste stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 3890., 5. studenoga 1908., 1.

¹²⁶ I. KRŠNJAVI, »Je li Hrvatskoj narodna legija potrebna?«, *Hrvatsko pravo*, br. 3893., 9. studenoga 1908., 1.

¹²⁷ »Interview g. dra. Josipa Franka«, *Hrvatstvo*, br. 267., 18. studenoga 1908., 1.

¹²⁸ Prema dnevničkom zapisu Ise Kršnjavoga, koji je dotad bio skeptičan prema dobrovoljačkoj akciji, »današnja proslava dana stranke, na kojoj je odlučeno o osnivanju jedne čete, protekla je vrlo blistavo. Pravo, istinsko oduševljenje. Bio sam vrlo ganut. Bili su to uzvišeni trenuci.« I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 550.

¹²⁹ »Vieće Starčevićeve čiste stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 3890., 5. studenoga 1908., 1.

zovićem položili prisegu koja ih je obvezivala da će »sve učiniti, da se diljem domovine organizuju legije«, na što im je Ogrizović predstavio legionarski znak, te prvim znakom okitio Josipa Franka.¹³⁰ Dobrovoljci su mogli podnijeti prijavu za stupanje u Hrvatsku narodnu legiju, uredništvima frankovačkih listova, zatim predsjednicima i tajnicima lokalnih organizacija SHSP-a, te svima onima koji su na vijeću od 5. studenoga 1908. godine položili prisegu i potpisali navedeni proglas kojim se Hrvate poziva da stupe u Legiju, kao i posebnim povjerenicima¹³¹ koje je postavljao izvršni odbor SHSP-a. Ovaj je odbor postavljenim povjerenicima dostavljao upisne arke, u koje su se unosili podatci o dobrovoljcima. Prijaviti se mogao svatko tko je bio dovoljno tjelesno sposoban za vojsku, a da nije bio »aktivni vojnik«. U napatku za stvaranje Hrvatske narodne legije posebno je istaknuto da povjerenik, u slučaju da pojedina politička oblast sprečava njegov rad, mora o tom brzojavno obavijestiti Josipa Franka.¹³²

Osim činjenice da su pripadnici Legije trebali biti naoružani, premda nitko nije tražio dozvolu redarstvene oblasti, da je zakon sprečavao osnivanje društava, čija je svrha osnutka zadirala u ovlasti države, te da je Hrvatska narodna legija ustrojena bez formalne dozvole hrvatske zemaljske vlade,¹³³ i ova je odredba napatka za stvaranje Hrvatske narodne legije bila pokazatelj da Rauchova vlada podupire frankovačku dobrovoljačku akciju.¹³⁴ Tijekom prvih razgovora o ustroju Hrvatske narodne legije, Josip Frank je obavijestio uže vodstvo stranke da je za to tražio odobrenje od bana Raucha. Prema Frankovom izvještaju, Rauchu se ta ideja očito dopala, jer se ponudio da i sam sudjeluje u akciji, no Frank ga je zamolio da mu samo dade »poglavarsveno odobrenje«, a da se on u to ne miješa, jer bi čitavoj stvari mogao samo štetiti. Prema dnevničkom zapisu Ise Kršnjavoga, u to je vrijeme već donesena odluka da će hrvatska zemaljska vlada dodijeliti dopust srednjoškolskim profesorima, Milanu Ogrizoviću i Karlu Bošnjaku, da bi kao narodni

¹³⁰ »Slike i odrazi sa vieća Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 3891., 6. studenoga 1908., 1. Na legionarskom znaku, koji je Ogrizović i dizajnirao, nalazio se hrvatski grb, a nad grbom nakrst složeni handžar i puška. Pod grbom se nalazilo geslo: »Za kralja i za Hrvatsku«, te godina »1908.«. »Hrvatska dobrovoljačka legija«, *Hrvatsko pravo*, br. 3891., 6. studenoga 1908., 3.

¹³¹ »Hrvat!«, *Hrvatsko pravo*, br. 3892., 7. studenoga 1908., prilog.

¹³² »Napatuk za stvaranje Hrvatske narodne legije«, *Hrvatsko pravo*, br. 3892., 7. studenoga 1908., 1.

¹³³ »Crna legija i zakon«, *Pokret*, br. 260., 11. studenoga 1908.

¹³⁴ »Crna legija — protuzakonito podupirana od Raucha«, *Pokret*, br. 261., 12. studenoga 1908., 4.

zastupnici SHSP-a mogli novačiti dobrovoljce u svojim izbornim kotarima, Otočcu i Sv. Ivanu Žabnom.¹³⁵

Rauchov tisak je pazio na to da ne izrazi otvorenu podršku dobrovoljačkoj akciji, nazivajući je »preuranjenom pokladnom komedijom«¹³⁶ te »ludorijom i djetinjarijom« ostarjeloga Josipa Franka.¹³⁷ No za razliku od protufrankovačkog tiska, Rauchov tisak je objavio i mišljenja anonimnog austrijskog političara¹³⁸ i anonimnog austro-ugarskog časnika,¹³⁹ prema kojima je osnutak Hrvatske narodne legije bio opravdan. Rauch je posredovao za Hrvatsku narodnu legiju kod ugarske vlade, koja je nakon njegova posjeta Budimpešti, sredinom studenoga 1908. godine, objavila stajalište kako hrvatska legija, doduše, nije potpuno u skladu s mađarskim interesima, ali je, u usporedbi »sa centrifugalnim težnjama Srba barem centripetalna«, te kao čisto hrvatsko udruženje predstavlja uspješan protuotrov protiv srpskih udruženja, »koja su u Ugarskoj kud i kamo pogibeljnija«.¹⁴⁰ Uz susretljivost hrvatske zemaljske vlade, te unatoč žestokoj protuakciji frankovačkih protivnika, na čelu s Hrvatsko-srpskom koalicijom, u banskoj Hrvatskoj se, prema frankovačkim izvorima, u mjesec dana prijavilo oko 20.000 dobrovoljaca.¹⁴¹

Uza stranačko vodstvo, narodne zastupnike i mnogobrojne pristaše iz banske Hrvatske, na vijeće SHSP-a stigli su i predstavnici hrvatskoga naroda iz Dalmacije te Bosne i Hercegovine. Od Dalmatinaca tamo su se našli član dalmatinske Stranke prava, kanonik hvarškoga kaptola, don Ivo Bojanić, te član upravnog odbora dalmatinske Stranke prava, dubrovački kanonik don Antun Liepopili. Obojica su na tom vijeću poduprli osnutak Hrvatske dobrovoljačke legije.¹⁴² Liepopili je potom na zabavi, koja je uslijedila nakon vijeća, podržao ideju osnutka Hrvatske narodne legije i u ime dalmatinske Stranke prava.¹⁴³ U to je vrijeme u dalmatinskoj Stranci prava jačao utjecaj šiben-

¹³⁵ I. KRŠNJAVA, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 548.

¹³⁶ »Prilike u Hrvatskoj«, *Ustavnost*, Zagreb, br. 234., 10. studenoga 1908., 1-2.

¹³⁷ »Osveta«, *Pozor*, Osijek, br. 54., 8. studenoga 1908., 2.

¹³⁸ »Nemogućnost koalicije u Hrvatskoj«, *Ustavnost*, br. 233., 9. studenoga 1908., 1-2.

¹³⁹ »Jedno mnijenje o narodnoj legiji«, *Ustavnost*, br. 235., 11. studenoga 1908., 2-3.

¹⁴⁰ »Jedna izjava zajedničke vlade o prilikama u Hrvatskoj«, *Ustavnost*, br. 237., 13. studenoga 1908., 2-3. Tek nakon Rauchova posjeta Budimpešti *Pester Lloyd* je objavio navedeni Frankov članak, u kojem Frank brani dobrovoljačku akciju. Frank je očekivao da će taj članak biti objavljen ranije, a njegovo neobjavljivanje tumačio je nenaklonošću ugarske vlade prema osnutku Hrvatske narodne legije. I. KRŠNJAVA, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 552.

¹⁴¹ »Iz poslovnice Hrvatske narodne legije«, *Hrvatsko pravo*, br. 3916., 5. prosinca 1908., 3.

¹⁴² »Hrvatil«, *Hrvatsko pravo*, br. 3892., 7. studenoga 1908., prilog.

¹⁴³ »Komers Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 3891., 6. studenoga 1908., 3; »Pristrani sudac«, *Hrvatska sloboda*, br. 186., Zagreb, 5. prosinca 1908., 1.

skog pravaša Mate Drinkovića, koji je u svojem političkom radu prihvaćao elemente jugoslavenskoga nacionalno-političkog programa, te bio politički blizak frankovačkim disidentima pod vodstvom Mile Starčevića.¹⁴⁴ Pod Drinkovićevim pritiskom,¹⁴⁵ upravni odbor dalmatinske Stranke prava odbio je podržati frankovačku dobrovoljačku akciju, koreći kanonika Liepopilija zbog službenog istupa na frankovačkoj zabavi.¹⁴⁶ Liepopili je zbog toga u prosincu 1908. godine istupio iz dalmatinske Stranke prava,¹⁴⁷ te u ožujku 1909., na čelu dubrovačke pravaške organizacije, stupio u SHSP.¹⁴⁸ Budući da hrvatska dobrovoljačka akcija nije imala potporu dalmatinske Stranke prava, novačenje dobrovoljaca u najvećem dijelu Dalmaciji nije provedeno. Tek je zabilježeno da se u Dubrovniku prijavilo oko 100 dobrovoljaca.¹⁴⁹

Dobrovoljačka je akcija dobila puno značajniju podršku iz Bosne i Hercegovine. Bosanskohercegovačke Hrvate katolike na vijeću je predstavljao hercegovački franjevac Radoslav Glavaš, koji je nastupio u ime mostarsko-duvanjskog biskupa Paškala Buconjića i vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera.¹⁵⁰ Fra Radoslav Glavaš je na vijeću podržao ustroj Hrvatske narodne legije,¹⁵¹ a po povratku u Hercegovinu stupio je u akciju prikupljanja dobrovoljaca, koja je imala veliki početni odziv.¹⁵² Ustroj Hrvatske narodne legije i prikupljanje dobrovoljaca u Bosni i Hercegovini podržao je i Stadlerov *Hrvatski dnevnik*, koji je pisao da je ta akcija još jedan dokaz, da SHSP, jedina među hrvatskim strankama, shvaća važnost bosanskog pitanja po hrvatske nacionalne interese.¹⁵³ Uz predstavnika bosanskohercegovačkih Hrvata katolika, na frankovačkom je vijeću, u ime bosanskohercegovačkih Hrvata muslimana, nastupio Mehmedbeg Barjaktarević, koji je zajedno s grupom muslimanskih studenata u Zagrebu podržao osnutak Hrvatske narodne legije.

¹⁴⁴ M. GROSS, »Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 1 (1971) 1, 259-262.

¹⁴⁵ »Garancije i plazenja«, *Hrvatska sloboda*, br. 187., 7. prosinca 1908., 1; »Pravaški i kulturno«, *Hrvatsko pravo*, br. 3904., 21. studenoga 1908., 3.

¹⁴⁶ »Don Ivo, gdje si?«, *Hrvatska sloboda*, br. 197., 19. prosinca 1908., 1.

¹⁴⁷ »Dalmatinska Stranka prava«, *Hrvatska sloboda*, br. 194., 16. prosinca 1908., 1.

¹⁴⁸ »Pristup dubrovačkih starčevićanaca u Starčeviću hrvatsku stranku prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 3998., 18. ožujka 1909., 1-2.

¹⁴⁹ »Iz poslovnice Hrvatske narodne legije«, *Hrvatsko pravo*, br. 3917., 7. prosinca 1908., 2-3.

¹⁵⁰ »Dva hrvatska biskupa«, *Pokret*, br. 257., 7. studenoga 1908., 3.

¹⁵¹ »Hrvat!«, *Hrvatsko pravo*, br. 3892., 7. studenoga 1908., prilog.

¹⁵² »Veliki odziv za legiju u Bosni i Hercegovini«, *Hrvatsko pravo*, br. 3894., 10. studenoga 1908., 3.

¹⁵³ »Hrvatski dnevnik«, *Hrvatsko pravo*, br. 3899., 16. studenoga 1908., 1.

je.¹⁵⁴ Novačenje među bosanskohercegovačkim muslimanima imalo je početnog uspjeha u krajevima gdje je svoje uporište imala Muslimanska napredna stranka.¹⁵⁵ Početni uspjeh prikupljanja dobrovoljaca u Bosni i Hercegovini prekinut je odlukom bosanskohercegovačke vlade iz druge polovine studenoga 1908., o zabrani daljnjeg prikupljanja dobrovoljaca na prostoru Bosne i Hercegovine.¹⁵⁶

Zabrani bosanske vlade prethodio je odgovor austrougarskog ministra rata na molbu izvršnog odbora SHSP-a, da im se dodijeli oružje, instruktore i zapovjedni kadar za Hrvatsku narodnu legiju. U odgovoru iz sredine studenoga 1908. godine, Franz Schönaich je, premda vrlo laskavo po frankovce, odbacio njihovu molbu.¹⁵⁷ Prema mišljenju Mirjane Gross, ministarstvo rata je donijelo ovakvu odluku prvenstveno zbog pritiska prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, koji nije želio rat sa Srbijom.¹⁵⁸ Potvrda ovom mišljenju nalazi se u dnevničkim zapisima Ise Kršnjavoga. Naime, tijekom aneksijskog razdoblja Franjo Ferdinand je predstavljao one čimbenike u austrougarskoj politici koji su težili mirnom privlačenju Srbije, kako bi ona s vremenom postala dio jugoslavenske državne jedinice unutar Monarhije. Ovim je čimbenicima pripadao i manji dio austro-ugarskoga vojnog vrha, koji je u hrvatskoj politici želio oslonac na Hrvatsko-srpsku koaliciju, a ne na frankovce. Među njima se nalazio i tadašnji zapovjednik 13. zagrebačkoga vojnog zbora, general Rade Gerba.¹⁵⁹ Iso Kršnjavi u svojim dnevničkim zapisima spominje generala Gerbu i načelnika stožera 13. zagrebačkog vojnog zbora, pukovnika Zananonija, kao protivnike frankovačke dobrovoljačke akcije, te prenosi mišljenje državnog nadodvjetnika Aleksandra Vancaša, da je »zapovjednik zbora, Gerba, uništio cijelu tu lijepo zasnovanu ideju o četama«.¹⁶⁰ S druge strane, prema Isi Kršnjavom, sam je ministar rata koncem 1908. godine re-

¹⁵⁴ Zlatko HASANBEGOVIĆ, »Islam i muslimani u pravaškoj ideologiji: o pokušaju gradnje 'pravaške' džamije u Zagrebu 1908.«, *Pravaška misao i politika*, 93.

¹⁵⁵ »Hrvatska legija u Bosni«, *Hrvatsko pravo*, br. 3906., 24. studenoga 1908., 1.

¹⁵⁶ »Iz poslovnice Hrvatske narodne legije«, *Hrvatsko pravo*, br. 3906., 24. studenoga 1908., 1.

¹⁵⁷ J. FRANK, »Poslanica dra. Josipa Franka izbornicima križkoga kotara«, *Hrvatsko pravo*, br. 4470., 22. listopada 1910., 1. Ovdje Frank navodi da je Schönaichev odgovor stigao 5. prosinca 1908. godine. Međutim, unionistički *Pozor* već 14. studenoga 1908. javlja da je ministarstvo rata, uz priznanje za patriotske motive, odbacilo frankovačku molbu. »Naoružanje Hrvatske narodne legije — odklonjeno«, *Pozor*, Osijek, br. 59., 14. studenoga 1908., 2.

¹⁵⁸ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 364.

¹⁵⁹ M. GABELICA, »Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine«, *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014) 1, 135-139.

¹⁶⁰ I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 551.

kao Josipu Franku, da je odbio formiranje dobrovoljačke čete jer se tomu protivio Wekerle.¹⁶¹ No, Mirjana Gross smatra da Wekerleova uloga u tom »nije uopće bila odlučna«. ¹⁶²

Unatoč tomu što je ministarstvo rata odbilo podržati dobrovoljačku akciju, frankovci su htjeli nastaviti s prikupljanjem dobrovoljaca, smatrajući tu akciju odličnim sredstvom agitacije.¹⁶³ Zato je Josip Frank u drugoj polovici studenoga 1908. godine posjetio Raucha i pitao ga hoće li sada i on zabraniti novačenje dobrovoljaca, kao što se dogodilo u Bosni, na što mu je Rauch dozvolio da nastavi s akcijom.¹⁶⁴ Frankovci su nastavili novačiti dobrovoljce za rat protiv Srbije, najkraće do siječnja 1909. godine, kada se u njihovom tisku pojavio poziv povjerenicima da nastave s popisivanjem dobrovoljaca, jer je to popisivanje »u interesu stvari kojoj želimo poslužiti, kao i u interesu stranačke organizacije«. ¹⁶⁵ Ovo bi se moglo protumačiti da je popisivanje i dalje trebalo služiti opravdanju aneksije pred međunarodnom javnosti, budući da je još uvijek trajala aneksijska kriza, te da je trebalo služiti kao sredstvo agitacije za stranku. Nakon toga, popisivanje dobrovoljaca u stranačkom tisku više se ne spominje, a sama akcija trajala je najduže do konca ožujka 1909. godine, kada je Srbija priznala aneksiju.

Ustroj frankovačke bojovne organizacije unutar Hrvatske narodne legije

Hrvatska narodna legija je, dakle, prvenstveno ustrojena kako bi Hrvati, nasuprot Srbima, pred međunarodnom javnosti demonstrirali svoje pravo na Bosnu i Hercegovinu. U tu svrhu SHSP je upućivala legionare da nose legionski znak uvijek na vidljivom mjestu.¹⁶⁶ Premda je Aleksandar Horvat na stranačkom vijeću, održanom 5. studenoga, izričito rekao da se Legijom neće nikoga u Hrvatskoj terorizirati,¹⁶⁷ protivnički tisak je od samog ustroja Legije ustvrdio da je njezina svrha okupiti sumnjive elemente, kako bi frankovci pod zaštitom režima mogli vršiti teror nad hrvatskim Srbima i ostalim političkim protivnicima u Hrvatskoj.¹⁶⁸ Među najglasnijim protivnicima ustroja

¹⁶¹ Isto, 558.

¹⁶² M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 364.

¹⁶³ I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 552-553.

¹⁶⁴ Isto, 554.

¹⁶⁵ »Popisujte legionarce«, *Hrvatsko pravo*, br. 3936., 2. siječnja 1909., 4.

¹⁶⁶ »Hrvatska dobrovoljačka legija«, *Hrvatsko pravo*, br. 3891., 6. studenoga 1908., 3.

¹⁶⁷ Vijeće Starčevićeve čiste stranke, *Hrvatsko pravo*, br. 3890., 5. studenoga 1908., 1.

¹⁶⁸ »Dobrovoljni žandari«, *Pokret*, br. 256., 6. studenoga 1908., 1.

Legije našli su se socijaldemokrati, koji su već 4. studenoga 1908. godine, dan prije osnutka Legije, sazvali pučku skupštinu u Zagrebu, s koje su demonstrirali protiv neustavne vladavine bana Raucha i njegovih navodnih pomagača, frankovaca.¹⁶⁹ Socijaldemokratska skupština je održana pod geslom: »Tko nije s nama taj je protiv nas!«, a na njoj su okupljeni, među kojima su se našli i predstavnici Koalicije te predstavnici frankovačkih disidenata, prozivali Josipa Franka, tvrdeći da je stup Rauchovog apsolutističkog režima, te da je s Wekerleom dogovorio smanjenje broja izbornika u Hrvatskoj. Nakon skupštine, povorka demonстранata otišla je u Ulicu Marije Valerije, gdje je prosvjedovala pod Frankovim prozorima.¹⁷⁰

Svjesni da će ustroj Legije dovesti do oštih napada njihovih protivnika,¹⁷¹ i želeći otupiti oštricu socijaldemokrata, frankovci su sutradan na svom vijeću osudili Rauchovu neustavnu vladavinu, te zatražili saziv sabora, koji bi između ostalog poradio i oko uvođenja općeg prava glasa u Hrvatskoj.¹⁷² Socijaldemokratska stranka je obezvrijedila frankovačku podršku općem pravu glasa¹⁷³ te je, unatoč uvjeravanju frankovaca da svrha Legije neće biti provođenje terora u Hrvatskoj, ocijenila da je svrha ustroja Legije vratiti SHSP-u dominaciju na zagrebačkim ulicama. Zato je dan nakon frankovačkog vijeća, 6. studenoga 1908. godine, donijela zaključak o ustroju »Crvene garde«, čiji je zadatak trebao biti »da vraća šilo za ognjilo, da na ljutu ranu stavlja ljutu travu«. ¹⁷⁴ Kao odgovor na tu prijetnju, unutar Hrvatske narodne legije ustrojen je jedan »odio mladih i hrabrih Hrvata«, od 200 ljudi, koji su se prozvali »četa Osvetnika«, a čiji je zadatak bio »reagirati uvijek na svaki nasrtaj i napadaj, držeći se one: zub za zub, oko za oko«. ¹⁷⁵ U tisku se ova »bojovna« organizacija nazivala i Osveta, pa je primjerice *Pozor* pisao da Hrvatska narodna legija ima i »podčetu tzv. Osvetu, koja se valjda sastoji od samih ljutih janjičara, kojima je zadaća vojevati za čast znaka, i ako uztreba za svetinju tu, za taj komad pleha proliti krv«. ¹⁷⁶ Osim toga, zbog svoje organske povezanosti s Hrvatskom narodnom legijom, kojoj je bila »udarnom pesnicom«, pripadnike Osvetnika u tisku se zvalo i jednostavno »legionašima«, pa se u tom slu-

¹⁶⁹ »Drugovi! Socijalni demokratil«, *Slobodna riječ*, br. 134., 4. studenoga 1908., 1.

¹⁷⁰ »Naša skupština«, *Slobodna riječ*, br. 135., 6. studenoga 1908., 1.

¹⁷¹ I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 550.

¹⁷² »Vieće Starčevićeve čiste stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 3890., 5. studenoga 1908., 1.

¹⁷³ »Frankovačka harlekinada«, *Slobodna riječ*, br. 135., 6. studenoga 1908., 3.

¹⁷⁴ »Crvena garda«, *Slobodna riječ*, br. 135., 6. studenoga 1908., 3.

¹⁷⁵ »Četa Osvetnika«, *Hrvatsko pravo*, br. 3893., 9. studenoga 1908., 3.

¹⁷⁶ »Osveta«, *Pozor*, br. 54., 8. studenoga 1908., 2.

čaju, u ovom tekstu njihova identifikacija vršila prvenstveno posredstvom osoba koje su nedvojbeno pripadale toj grupi, a kad nisu navedena imena osoba, i posredstvom njihove socijalne pripadnosti, osobito putem povezanosti s frankovačkim Hrvatskim radničkim savezom.

Već 8. studenoga 1908. godine socijaldemokrati su počeli po Zagrebu dijeliti letke, u kojima su pozivali građane »da se frankovačke majmunске znakove skida sve od reda«, jer su oni »provokacija svakog pametnog čovjeka«. ¹⁷⁷ Istoga dana na Zrinjevcu je došlo do prvog sukoba između Crvene garde i Osvetnika, kada je grupa socijaldemokrata pokušala skinuti legionarske znakove s revera jednog frankovca. ¹⁷⁸ Koristeći ovaj sukob, Socijaldemokratska stranka je 9. studenoga pozvala svoje radništvo i simpatizere da, »pripremljeni, ali dobro pripremljeni«, vrata »milo za drago« Frankovim crnim četama, koje »imadu zaštitu oblasti, da nepoćudnim građanima razbijaju glave«. ¹⁷⁹ Te je večeri došlo do velikog sukoba između Crvene garde i Osvetnika na Trgu Petra Preradovića. U sukobu je redarstvo interveniralo na strani frankovaca, te je privelo isključivo osobe koje su se borile na strani Crvene garde. ¹⁸⁰ Listovi Hrvatsko-srpske koalicije i frankovačkih disidenata, okupljenih oko Mile Starčevića, u ovom su sukobu otvoreno podupirali socijaldemokrate, ¹⁸¹ dok je Rauchov tisak u sukobu »između crne i crvene legije« veće simpatije isticao za frankovce, smatrajući da su njihove čete odraz zdravog idealizma kakav promiče SHSP, dok je iza socijaldemokratskih četa vidio utjecaj Hrvatsko-srpske koalicije i njezine protuhrvatske politike. ¹⁸²

Nakon sukoba frankovci su pozvali Socijaldemokratsku stranku na mir, navodeći kako uvažavaju socijalističke simbole i znakove, te očekuju od socijaldemokrata da i oni uvažavaju njihove, odnosno legionarske znakove, ističući da dobrovoljačka akcija nije uperena ni protiv jedne stranke u Hrvatskoj, niti protiv zahtjeva za sazivom sabora i općeg prava glasa, nego protiv srbijanskih pretenzija na Bosnu i Hercegovinu. ¹⁸³ Socijaldemokrati su prih-

¹⁷⁷ »Komedijanti i banditi«, *Slobodna riječ*, god. 7., br. 136., 9. studenoga 1908., 2.

¹⁷⁸ »Socijaldemokrati izazivaju na sukob i izgrede«, *Hrvatsko pravo*, br. 3893., 9. studenoga 1908., 2; »Na lažljivo izvješćivanje protivničkih listova«, *Hrvatsko pravo*, br. 3895., 11. studenoga 1908., 2.

¹⁷⁹ »Okolo oko-zub za zub«, *Slobodna riječ*, br. 136., 9. studenoga 1908., 1.

¹⁸⁰ »Drugovi! Socijalni demokrati!«, *Slobodna riječ*, br. 137., 11. studenoga 1908., 1; »Osudjeni demonstranti«, *Hrvatsko pravo*, br. 3895., 11. studenoga 1908., 2.

¹⁸¹ »Legija — zaštićena od policije«, *Pokret*, br. 259., 3; »Legio-norci ili sinoćnji alarm u Zagrebu«, *Hrvatska sloboda*, br. 164., 10. studenoga 1908., 2.

¹⁸² »Crni glasovi«, *Pozor*, br. 57., 12. studenoga 1908., 1.

¹⁸³ »Hrvatska narodna legija i njezini napadači«, *Hrvatsko pravo*, br. 3894., 10. studenoga 1908., 2-3.

vatili pomirbu, pod uvjetom da SHSP »ozbiljno poradi oko saziva sabora, da dodje do ustavnoga života, da dodje prije svega do obćega prava glasa«. ¹⁸⁴ Frankovci su ovo prihvatili i uključili se u skupštinsku akciju za opće pravo glasa, koju je polovicom studenoga 1908. godine pokrenula Socijaldemokratska stranka. ¹⁸⁵ Socijaldemokrati potom nisu prestali simpatizirati s Koalicijom i kritizirati frankovce, ¹⁸⁶ ali su se povukli s bojnoga polja, prepustajući zagrebačku ulicu frankovcima.

Uzrok ovom povlačenju valja tražiti u frankovačkoj snazi, koja je porasla nagovještajima da bi pravaški program mogao biti ostvaren, te podrškom koju je režim bana Raucha pružao SHSP-u i njezinom političkom djelovanju. Osim toga, uzrok valja tražiti i u pasivnosti Hrvatsko-srpske koalicije, koja je podupirala protufrankovačke akcije Socijaldemokratske stranke. Istovremeno se približavala i veleizdajnička parnica u kojoj je od 53-ojice Srba, optuženih za veleizdaju, velika većina pripadala srpskom dijelu Koalicije, ¹⁸⁷ pa je uzrok njenoj pasivnosti i to što je od aneksije, u najjačoj hrvatskoj stranci unutar Koalicije, Hrvatskoj stranci prava, tinjao sukob koji je kulminirao početkom 1909. godine, kada je iz te stranke istupila grupa pod vodstvom Stjepana Zagorca. ¹⁸⁸ Do koje je mjere Koalicija nakon aneksije bila pasivna, pokazuje i događaj od 7. ožujka 1909., kada je grupica frankovaca u po bijela dana na uglu Gajeve ulice i Jelačićeva trga napala i istukla narodne zastupnike Hrvatsko-srpske koalicije, Frana Supila, Jovana Banjanina i Svetozara Pribičevića, ¹⁸⁹ a da nakon toga nije poduzeta nikakva protuakcija od strane Koalicije.

Svečano postrojavanje čete Osvetnika obavljeno je 12. studenoga 1908. godine, u prostorijama Hrvatskog radničkog saveza. Tom su prilikom, prema tvrdnji *Hrvatstva*, među pripadnicima te čete razdijeljene debele batine

¹⁸⁴ »Da obračunamo, frankovačka gospodo«, *Slobodna riječ*, br. 137., 11. studenoga 1908., 2.

¹⁸⁵ »Užasan poraz hrvatsko-srpske koalicije u Varaždinu«, *Hrvatsko pravo*, br. 3901., 18. studenoga 1908., 1-2; »Skupština za sveobće izborno pravo glasa u Zagrebu«, *Hrvatsko pravo*, br. 3905., 23. studenoga 1908., 1-2.

¹⁸⁶ »Prerano veselje frankovaca u Varaždinu«, *Slobodna riječ*, god. 7., br. 141., 20. studenoga 1908., 3; »Frankovci i opće pravo glasa«, *Slobodna riječ*, br. 144., 27. studenoga 1908., 2-3.

¹⁸⁷ O zagrebačkoj veleizdajničkoj parnici, vidi: J. ŠIDAK et al., *Povijest hrvatskog naroda 1860.—1914.*, 245-248.; Vasilije KRESTIĆ, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848.—1914.*, Novo izd., Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1995., 489-523; Kosta DRAGOSAVAC, *Uspomene na »veleizdajnički« proces*, Novi Sad, Štamparija Učiteljskog deoničarskog društva »Natošević«, 1911.; M. GABELICA, »Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine«, 131-157.

¹⁸⁸ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 260-262.

¹⁸⁹ »Supilo izkuškan«, *Hrvatsko pravo*, br. 389., 8. ožujka 1909., 3; »Napadaj na trojicu narodnih zastupnika«, *Hrvatska sloboda*, br. 54., 8. ožujka 1909., 2.

od višnjevine, koje su im trebale služiti kao oružje, te listina proskribiranih osoba, s kojima se trebalo obračunati.¹⁹⁰ Okosnicu Osvetnika činilo je radništvo Hrvatskog radničkog saveza, organizacije za koju je jedan njezin bivši član napisao da je od osnutka Hrvatske narodne legije prestala postojati kao radnička organizacija i pretvorila se u »skup mladih ljudi, bolje reći mladića, vičnih po ciele noći klatariti se i halabučiti po gradskim ulicama, napadajući političke protivnike.«¹⁹¹ Prvo je vrijeme sjedište Osvetnika bilo u prostorijama Hrvatskog radničkog saveza u Preradovićevoj ulici na broju 21, odakle su kretale njihove akcije,¹⁹² da bi se u lipnju 1909. godine, kada se potpora koju je režim u Hrvatskoj pružao SHSP-u počela topiti, a stranka počela slabiti,¹⁹³ Hrvatski radnički savez i Osvetnici iz »velikih prostorija u Preradovićevoj ulici« preselili u mali dvosobni stan u Sjemenišnoj ulici,¹⁹⁴ na broju 6 na Gornjem gradu.¹⁹⁵

Prvi zapovjednik Osvetnika bio je stariji sin Josipa Franka, Vladimir Frank,¹⁹⁶ koji je s tog položaja smijenjen na »redovitoj mjesečnoj skupštini legionasa Osvetnika«, održanoj 14. svibnja 1909. godine. Na toj je skupštini mlađi sin Eugena Kumičića, pravnik Jurica, zatražio izbor novog poslovnog odbora Osvetnika, nezadovoljan radom dotadašnjeg odbora, koji nije proveo zaključke skupštine od 12. veljače 1909., prema kojima je trebalo onemogućiti održavanje javnih sastanaka frankovačkim disidentima, pod vodstvom Mile Starčevića, rasturiti socijaldemokratske organizacije te »zavladati ulicama Zagreba«. Juričin prijedlog je prihvaćen, te su istaknute tri liste. Nositelj prve liste bio je stari »pokrovitelj« Osvetnika, Vladimir Frank,¹⁹⁷ nositelj druge liste, koju je predložio Jurica Kumičić, bio je Vladimirov mlađi brat Ivo Frank,¹⁹⁸ dok je nositelj treće liste bio Mirko Pisačić.¹⁹⁹ Lista Vladimira Fran-

¹⁹⁰ »Četa Osvetnika u Zagrebu«, *Hrvatstvo*, br. 263., 13. studenoga 1908., 3.

¹⁹¹ J. GROZDEK, »Gdje je Hrvatski radnički savez«, *Hrvatska Hrvatom*, br. 10., 18. travnja 1909., 3.

¹⁹² »Rauchove legionase izplaćuje Frank«, *Hrvatska sloboda*, br. 197., 19. prosinca 1908., 2.

¹⁹³ »Krah legionaske bande«, *Hrvatska sloboda*, br. 267., 22. studenoga 1909., 2.

¹⁹⁴ Sjemenišna ulica je današnja Vranicanijeva ulica.

¹⁹⁵ »Frankovačke pretnje i zastrašivanja«, *Hrvatska sloboda*, br. 139., 21. lipnja 1909., 2.

¹⁹⁶ »Rauchove legionase izplaćuje Frank«, *Hrvatska sloboda*, br. 197., 19. prosinca 1908., 2; »Nova blamaža i fiasco dra. Franka«, *Hrvatska sloboda*, br. 50., 3. ožujka 1909., 2.

¹⁹⁷ Na njegovoj su se listi kao odbornici našli: Rudolf Vidak, Jozo Babić, Rudolf Bartulić, Marijan Bosnić, Vladimir Krakan, Franjo Vrtancl, Ambroz Brozović, Martin Nelli, Zlatko pl. Vuković, Steindhardt, pravnik Lovreković, Aladar pl. Kottas, Vladimir Šipek i Kornitzer.

¹⁹⁸ Na njegovoj su se listi našli: Jurica Kumičić, Josip Špoljarec, Gabrijel Labaš, Rude Štagljar, Stjepan Horvatek, Juraj Mravunac, Stanko Winder, Vladimir Krakan, Zlatko pl. Vuković, Marijan Bosnić, Šoštar, Papeš, Rosandić i Gomerčić.

ka dobila je na izborima 48 glasova, lista Ive Franka 83 glasa, a najveći broj glasova, čak 162, dobila je lista Mirka Pisačića. Uz novo vodstvo Osvetnika, umjesto dotadašnjih »savjetujućih glasova«, odnosno osoba za vezu s vodstvom stranke, Ivana Zatluka i Karla Bošnjaka, izabrani su Josip Frank i Aleksandar Horvat. Budući da Mirko Pisačić nije bio nazočan, izabrana je delegacija koja je trebala otići u Zlatar i ponuditi Mirku Pisačiću vodstvo Osvetnika.²⁰⁰ U to je vrijeme Mirko Pisačić bio u sukobu s vodstvom SHSP-a, jer se nije slagao s njenom suradnjom s banom Rauchom,²⁰¹ pa je vjerojatno odbio preuzeti vodstvo nad Osvetnicima, jer se od tada u tisku, kao njihov vođa, navodi Ivo Frank.²⁰²

Pasiviziranjem Hrvatsko-srpske koalicije i povlačenjem socijaldemokratskog radništva sa zagrebačkih ulica, glavna meta napada Osvetnika postali su frankovački disidenti pod vodstvom Mile Starčevića (milinovci), koji su se 10. ožujka 1909. godine fuzionirali s disidentima Hrvatske stranke prava, pod vodstvom Stjepana Zagorca, u novu, Starčevićevu stranku prava. Milinovci su frankovcima bili izravna konkurencija u trećem izbornom kotaru grada Zagreba, koji je obuhvaćao Vlašku ulicu, Novu ves, ulicu Pod zidom, Kaptol i Potok s lijeve strane. Taj je kotar zbog svoje socijalne strukture bio tradicionalno pravaški, odnosno frankovački,²⁰³ pa je na izborima održanima početkom 1908. godine u njemu izabran Ivan Peršić, koji se nakon raskola u SHSP-u pridružio milinovcima. Prvi napad na milinovce dogodio se sredinom prosinca 1908. godine, kada je grupa Osvetnika, poslije sastanka održanog u prostorijama Hrvatskog radničkog saveza, vikom uspjela omesti održavanje sastanka njihovih simpatizera u gostionici u Vlaškoj ulici.²⁰⁴ Nakon toga, u veljači 1909. godine, milinovci su održali dva sastanka svojih simpati-

¹⁹⁹ Na njegovoj su se listi našli Juričin stariji brat Tomo Kumičić, Mirko Oršanić, Vladimir Turkalj, Vladimir Krakan, Stjepan Horvatek, Zlatko pl. Vuković, Marijan Bosnić, Josip Špoljarec, Ivo Mikinac, Mato Mintas, Franjo Šoštar, Stjepan Gjurmić, Nikola Gradiški i Martin Nelli.

²⁰⁰ »Frankovačke pretnje i zastrašivanja«, *Hrvatska sloboda*, br. 139., 21. lipnja 1909., 2.

²⁰¹ Vidi npr.: »Velemožni gospodin dr. Josip Frank«, *Hrvatska Hrvatom*, br. 6., 21. ožujka 1909., 2-3. Pisačić je u kritici Franka imao podršku frankovačkih disidenata, pod vodstvom Mile Starčevića. »Mirko pl. Pisačić protiv 'možda najvećeg živućeg'«, *Hrvatska sloboda*, br. 65., 20. ožujka 1909., 4-5; »Frankovac proti frankovštini«, *Hrvatska sloboda*, br. 81., 9. travnja 1909., 2. Pretpostavljam da je milinovcima zapisnik ove skupštine Osvetnika dao Mirko Pisačić, koji je do njega mogao doći kada mu je delegacija Osvetnika došla nuditi vodstvo.

²⁰² »Frankovluk«, *Hrvatska sloboda*, br. 255., 8. studenoga 1909., 2.

²⁰³ S. MATKOVIĆ, »Čista stranka prava i stranački izbori na prijelazu 19. u 20. stoljeće«, *Povijesni prilozi*, 15 (1996) 15, 66-70.

²⁰⁴ »Rauchove legionase izplaćuje Frank«, *Hrvatska sloboda*, br. 197., 19. prosinca 1908., 2.

zera, u gostionicama u Vlaškoj ulici i u Novoj vesi, koje Osvetnici nisu uspjeli spriječiti. Štoviše, nakon sastanka u Novoj vesi grupa milinovaca provukla se do Ulice Marije Valerije, gdje je priredila demonstracije pod Frankovim prozorima.²⁰⁵ Ove je demonstracije vođa Osvetnika, Vladimir Frank, na sastanku »legionaša« u pivnici u Draškovićevoj ulici, doživio kao dokaz nedopustivog napredovanja milinovačke organizacije.²⁰⁶

Vrhunac napada na milinovce dogodio se na Zrinjercu 10. ožujka 1909., noć uoči osnivačke skupštine Starčevićeve stranke prava, kada su milinovci: odvjetnik Živko Petričić i srednjoškolac Dragan Šolić ranjeni hicima iz pištolja, a umirovljeni časnik Luka Starčević kamenom.²⁰⁷ Prema milinovačkoj verziji događaja, oni su te noći u Engelsfeldovoj restauraciji u Gajevoj ulici održali »predgovor« sutrašnjoj skupštini. Nakon sastanka, oko pola jedan u noći, stotinjak okupljenih je pjevajući krenulo Nikolićevom ulicom,²⁰⁸ otpitati Milu Starčevića na Zrinjercu, gdje je ovaj živio. Kad su došli pred Milinu kuću, iz drvoreda na suprotnoj strani izronilo je dvadesetak frankovaca, od kojih je njih desetak počelo pucati iz pištolja po milincima.²⁰⁹ Milinovci su napad okarakterizirali kao »naručeno i priredjeno umorstvo iz zasjede«.²¹⁰ Prema jednoj od njihovih tvrdnji, napad je organiziran kako bi se ubilo Milu Starčevića,²¹¹ dok je Ivan Peršić tvrdio da su napadači imali izričit zadatak ubiti njega.²¹² Milinovci su ovaj slučaj potencirali kao primjer svoga mučeništva, pa je sutradan na osnivačkoj skupštini Starčevićeve stranke prava do-

²⁰⁵ »Naš građanski sastanak«, *Hrvatska sloboda*, br. 28., 5. veljače 1909., 2-3; »Sjajni naš sastanak«, *Hrvatska sloboda*, br. 40., 19. veljače 1909., 2.

²⁰⁶ »Za što su legije i u čijoj su službi?«, *Hrvatska sloboda*, br. 49., 2. ožujka 1909., 2. Na ovom sastanku »legionaša«, uz Franka su govorili Rudolf Bartulić i Steindherdt, koji su se na »redovitoj mjesečnoj skupštini legionara Osvetnika«, održanoj 14. svibnja 1909. godine, nalazili na listama za poslovni odbor ove grupe. Sljedeći sastanak »legionaša« zakazan je u prostorijama Hrvatskog radničkog saveza u Preradovićevoj ulici.

²⁰⁷ Te je noći bokserom pretučen i srednjoškolac Stjepan Planinšak, ali ne na Zrinjercu nego negdje drugdje; milinovci su pretpostavljali da su ga pretukli frankovci. »Frankovačka razbojstva«, *Hrvatska sloboda*, br. 57., 11. ožujka 1909., 2. Prema Ivanu Peršiću, te su noći na Zrinjercu, uz »još neke«, ranjeni Živko Petričić i Stjepan Planinšak, »koji se 1912. nakon neuspjelog atentata na komesara Cuvaja ustrijelio«. I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 169. O atentatoru Stjepanu Planinšaku, vidi: J. HORVAT, *Pobuna omladine 1911.—1914.*, Bran-ko Matan, prir., Zagreb, SKD Prosvjeta [etc.], 2006., 216-222.

²⁰⁸ Današnja Teslina ulica.

²⁰⁹ »Ubojnički napad iz zasjede na starčevićance«, *Hrvatska sloboda*, br. 56., 10. ožujka 1909., 2.

²¹⁰ »Frankovački pokušaj umorstva na starčevićancima«, *Hrvatska sloboda*, br. 61., 16. ožujka 1909., 3-4.

²¹¹ »Na obranu života«, *Hrvatska sloboda*, br. 58., 12. ožujka 1909., 1.

²¹² »Frankovački pokušaj umorstva na starčevićancima«, *Hrvatska sloboda*, br. 60., 15. ožujka 1909., 2.

nesena odluka da se svakoj od »žrtava frankovačkih razbojnika« preda pozlaćena čaša s prigodnim natpisom, kao spomen na taj događaj.²¹³ Navedene čaše predane su žrtvama 30. travnja 1909. godine, na proslavi mučeničke smrti Zrinskog i Frankopana.²¹⁴

Prema frankovačkoj verziji događaja, te su se noći Osvetnici nalazili na Zrinjvcu jer je u blizini kuća Josipa Franka koju su čuvali zbog prijatni smrcu, što su u to vrijeme upućivane Franku u anonimnim pismima i u protivničkom tisku. Kada je dvadesetak mladića, koji su stražarili na Zrinjvcu, začulo kako im se približava masa milinovaca, koja je vrijeđala Josipa Franka, skočili su da im se suprotstave. Tek nakon što je iz milinovačke mase ispaljen prvi hitac iz pištolja, Osvetnici su uzvratili istom mjerom.²¹⁵ Frankovci su svoju mladež, koja je sudjelovala u sukobu na Zrinjvcu, predstavljali kao idealiste,²¹⁶ te su cijeli sukob »između petnaestorice, najviše dvadesetorice pristaša naše stranke sa stotinu pristaša disidenata, u kojemu je i na jednoj i na drugoj strani bilo ozljeđenih«,²¹⁷ tumačili kao običan sukob političkih protivnika, nalik na sukobe koji su u to vrijeme bez velike pompe izbjicali diljem Monarhije.²¹⁸ Zbog sukoba na Zrinjvcu uhićena su četvorica frankovaca,²¹⁹ protiv kojih je pokrenuta istraga,²²⁰ ali prema tvrdnji frankovačkih protivnika obustavljena je na »viši nalog«.²²¹

Međutim, otkako je u lipnju 1909. godine predstojnikom Odjela za unutrašnje poslove u Rauchovoj vladi imenovan Slavko Cuvaj,²²² odnos režima prema SHSP-u se promijenio.²²³ Prema frankovačkoj tvrdnji, Rauchov je režim, dolaskom Cuvaja, svoj oslonac počeo tražiti u stvaranju nove unionis-

²¹³ »Sa naše skupštine«, *Hrvatska sloboda*, br. 57., 11. ožujka 1909., 1.

²¹⁴ »Spomen našim žrtvama«, *Hrvatska sloboda*, br. 99., 1. svibnja 1909., 2. Tom prilikom čaša je predana i Stjepanu Planinšaku.

²¹⁵ »Noćasnji sukob«, *Hrvatsko pravo*, br. 3991., 10. ožujka 1909., 2.

²¹⁶ »Nepopravljivi griješnici«, *Hrvatsko pravo*, br. 3997., 17. ožujka 1909., 1; »Dr. Frank o hrvatskoj politici«, *Hrvatsko pravo*, br. 4001., 22. ožujka 1909., 1-2.

²¹⁷ »Teror koalicionaške štampe«, *Hrvatsko pravo*, br. 3995., 15. ožujka 1909., 1.

²¹⁸ »Kako se shvaćaju djačke tučnjave vani, a kako u nas«, *Hrvatsko pravo*, br. 4066., 11. lipnja 1909., 4.

²¹⁹ Uhićeni su đaci, odnosno bivši đaci Trgovačke škole: Zlatko Vinković, Vladimir Karkan, Martin Nelli i Franjo Vrtancl. »Frankovačka razbojstva«, *Hrvatska sloboda*, br. 57., 11. ožujka 1909., 2. Svi su se, osim Vinkovića, na navedenoj »redovitoj mjesečnoj skupštini legionasa *Osvetnika*« održanoj 14. svibnja 1909. godine, nalazili na listama poslovnog odbora ove grupe.

²²⁰ »Domaće viesti«, *Hrvatska sloboda*, br. 66., 22. ožujka 1909., 2.

²²¹ »Što je s progonom legionaskih ubojica«, *Hrvatska sloboda*, br. 145., 28. lipnja 1910., 3.

²²² »Novi podban«, *Hrvatsko pravo*, br. 4076., 23. lipnja 1909., 5.

²²³ »Legionaška razbojništva«, *Hrvatska sloboda*, br. 216., 22. rujna 1909., 2-3.

tičke stranke, zbog čega se »sa strane Raucha počelo očijukati sa 'srbima',²²⁴ što je frankovcima, koji su sami težili vlasti, kako bi mogli početi ostvarivati svoj program,²²⁵ bilo neprihvatljivo.²²⁶ Ova je promjena, između ostalog, bila vidljiva i po aktiviranju Koalicije, koja je u lipnju 1909. godine najavila da će se »otresti dosadašnje pasivnosti« i stupiti u akciju protiv »absolutizma vlasti i terorizma frankovaca.«²²⁷ Nakon što su Osvetnici, u lipnju 1909. godine, istukli odvjetnika u veleizdajničkoj parnici, Peru Belobrka, jer je tijekom obrane optuženih negirao postojanje hrvatskoga naroda,²²⁸ Koalicija je izvela na ulicu dvjestotinjak prosvjednika koji su u po bijela dana na Zrinjvcu, pred zgradom Sudbenog stola priredili ovacije Srbiji, odvjetniku Belobrku i optuženima za veleizdaju, što je izazvalo sukob s frankovcima.²²⁹ U isto su se vrijeme na ulici probudili socijaldemokrati,²³⁰ a na Sveučilištu pripadnici Napredne omladine.²³¹ Topljenjem podrške Rauchova režima SHSP-u, što se ogledalo u aktiviranju Koalicije i njenih saveznika na zagrebačkim ulicama i na Sveučilištu, kao i navedenim preseljenjem sjedišta Osvetnika u mali prostor u Sjemenišnoj ulici, SHSP je počeo gubiti kontrolu nad svojom »bojovnom« organizacijom, koja je sve manje sudjelovala u političkim sukobima, a sve više u običnim neredima. Tijekom jednog takvog sukoba, koji se u rujnu 1909. godine odigrao u gostionici u Petrovoj ulici, grupica Osvetnika je u svađi koja je izbila zbog konobarice, ubila vlasnika gostionice, Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Iliju Lemića.²³²

²²⁴ »Preokret u domaćoj politici«, *Hrvatsko pravo*, br. 4138., 6. rujna 1909., 2.

²²⁵ »Garancije ne dadu im mira«, *Hrvatsko pravo*, br. 4112., 5. kolovoza 1909., 1.

²²⁶ »Englez o hrvatskim prilikama«, *Hrvatsko pravo*, br. 4158., 30. rujna 1909., 1.

²²⁷ »Akcija Koalicije«, *Hrvatsko pravo*, br. 4076., 23. lipnja 1909., 1.

²²⁸ »Dogadjaj na Zrinjvcu«, *Hrvatsko pravo*, br. 4072., 18. lipnja 1909., 4; »Izjava«, *Hrvatsko pravo*, br. 4072., 18. lipnja 1909., 4.

²²⁹ »Dokle ćete tako?«, *Hrvatsko pravo*, br. 4073., 19. lipnja 1909., 3.

²³⁰ »Redarstvo, socijalisti i pokretaši«, *Hrvatsko pravo*, br. 4075., 22. lipnja 1909., 5.

²³¹ »Ovacije dru. Košutiću«, *Hrvatsko pravo*, br. 4074., 21. lipnja 1909., 5.

²³² »Legionaška razbojništva«, *Hrvatska sloboda*, br. 216., 22. rujna 1909., 2-3; »Legionaši ubiše zagrebačkog krčmara — Hrvata iz Bosne«, *Hrvatska sloboda*, br. 220., 27. rujna 1909.; »Žalostan događaj i bezdušnost slavosrbske štampe«, *Hrvatsko pravo*, br. 4156., 28. rujna 1909., 5. Za ubojstvo je osumnjičen frankovac Rudolf Bartulić, koji se na navedenoj »redovitoj mjesečnoj skupštini legionasa Osvetnika«, održanoj 14. svibnja 1909. godine, nalazio na listi Vladimira Franka. Nakon ubojstva Bartulić je uspio pobjeći u inozemstvo, te se početkom Prvog svjetskog rata stavio na raspolaganje obavještajnim službama i Austro-Ugarske Monarhije i Saveznika. Tijekom djelovanja kao dvostruki špijun stupio je u dodir s frankovačkim vodstvom u Zagrebu, te je imao ulogu u aferi s navodnim frankovačkim memorandumom, kojim su oni tijekom rata tražili uvođenje vojne uprave u Hrvatskoj. Milan MARJANOVIĆ, *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran*, Zagreb, JAZU, 1960., 265-269.

U studenom 1909. godine, pred kraj Rauchove vladavine, Osvetnici su napustili i prostor u Sjemenišnoj ulici, što je u protivničkom tisku protumačeno kao njihovo raspuštanje.²³³ Frankovci su na ovu kalkulaciju odgovorili: »Čini se, da legija nekoga jako svrbi. Nemojte ju izazivati, jer premda ju proglašujete, da se je razišla, ona treba samo jedan znak i već je na okupu.«²³⁴ Znak za ponovno aktiviranje dan je tri tjedna nakon ove prijetnje, kada su Osvetnici batinama razjurili građanstvo, koje se odazvalo pozivu Koalicije da na zagrebačkom kolodvoru svečano dočeka njene članove, što su se slavodobitno vraćali iz Beča, nakon pobjede u Friedjungovoj parnici.²³⁵ Frankovačka bojovna organizacija raspuštena je tek nastupom bana Tomašića. U travnju 1910. godine zastupnik SHSP-a u hrvatskom Saboru, Karlo Bošnjak, u Saboru se u ime svoje stranke ogradio od Osvetnika i oštro ih osudio, ističući kako je Hrvatska narodna legija imala plemenit cilj, no u njene se redove uvuklo dosta ljudi »koji u nju nisu spadali«, »koji su po svojoj naravi razbijači«, »koji su svoje ubojito oružje okrenuli protiv svoje braće«, te koji su bili nalik »parizkim sanskilotima i drugoj fukari, koja se onda gonila po Parizu i Francuskoj za svoje posebne ciljeve.«²³⁶

Pokušaj ustroja frankovačke bojovne organizacije početkom Prvoga svjetskog rata²³⁷

Raspuštanjem Osvetnika nestalo je i Hrvatskog radničkog saveza, pa se u izvješćima hrvatskih oblasti o stanju radničkoga pokreta, u razdoblju od 1910. do 1913. godine, u Zagrebu kao i u drugim dijelovima Hrvatske, uz socijal-demokratsku, spominje još samo kršćansko-socijalna radnička organizacija.²³⁸ SHSP se u rujnu 1910. godine fuzionirala s grupom oko lista *Hrvatstvo*,

²³³ »Krah legionaške bande«, *Hrvatska sloboda*, br. 267., 22. studenoga 1909., 2. Iako se u ovom članku ne spominju Osvetnici nego »legionaši« ili »legionaška banda«, jasno je da se radi o grupi Osvetnika, jer se među onima koji su se iselili iz prostorija u Sjemenišnoj ulici, izričito spominju Rudolf Vidak i Stjepan Horvatek, koji su se na navedenoj »redovitoj mjesečnoj skupštini legionaša *Osvetnika*«, održanoj 14. svibnja 1909. godine, nalazili na listama Vladimira Franka i Jurice Kumičića.

²³⁴ »Gradski izbori na vidiku«, *Hrvatsko pravo*, br. 4211., 3. prosinca 1909., 5-6.

²³⁵ »Jučerašnje demonstracije«, *Hrvatska sloboda*, br. 294., 24. prosinca 1909.; »Velike protudinaraške demonstracije«, *Hrvatsko pravo*, br. 4229., 24. prosinca 1909., 4-5.

²³⁶ »Govor dra. Karla Bošnjaka, izrečen u hrvatskom saboru dne. 15. travnja 1910.«, *Hrvatsko pravo*, br. 4322., 19. travnja 1910., 2-3.

²³⁷ Opširnije o ovoj temi, vidi u: M. GABELICA, »Hrvatski dobrovoljački odredi u Austro-Ugarskoj Monarhiji«, 1914. — *prva godina rata u Trojednoj kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, Vijoleta Herman Kaurić ur., Zagreb, Matica hrvatska, 2018., 465-485.

²³⁸ Hrvatska, Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove (UOZV), 79 (dalje: 79), kutija 3579., dok. XI-15: 1536/1912.

u Stranku prava (SP),²³⁹ prihvaćajući »na polju kulturnom, gospodarskom i socijalnom načela kršćansko-socijalna«,²⁴⁰ zbog čega je SP ostala bez liberalne frankovačke srednjoškolske i studentske omladine.²⁴¹ Istodobno je pod njezino pokroviteljstvo došlo kršćansko-socijalno radništvo, pa se u navedenim izvješćima za razdoblje od 1910. do 1913. godine kršćansko-socijalna radnička organizacija spominje kao ogranak SP-a. Prema istim izvješćima, kršćansko-socijalna organizacija u navedenom je razdoblju bila organizacijski i brojčano znatno slabija od socijaldemokratske organizacije, pokazujući trend nazadovanja.²⁴²

Bez vlastite organizirane mladeži i s radničkom organizacijom koja se osipala, SP dugo vremena nije imala potencijal ostvariti dominaciju na zagrebačkim ulicama. Preduvjet za to pojavio se koncem 1913. godine, kada se veći dio pravaške studentske mladeži, koja je te akademske godine pobijedila na izborima za predstavničko tijelo studenata na hrvatskom Sveučilištu, pod vodstvom Ljubomira Maštrovića,²⁴³ vratio pod okrilje SP-a.²⁴⁴ Nakon ubojstva prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, 28. lipnja 1914. godine, upravo je frankovačka mladež pokrenula i predvodila četverodnevne protusrpske demonstracije u Zagrebu, kojima su uz Ivu Franka i Ivana Zatluku, ton davali čelnici te mladeži, Ljubomir Maštrović i Salih Baljić, kao predstavnici studentske, te Valentin Cesarec, kao predstavnik Starčevićanske trgovačke mladeži.²⁴⁵ Za razliku od stranačkoga kolege Karla Bošnjaka, koji je četiri godine ranije kritizirao »fukaru« unutar Hrvatske narodne legije, Ljubomir Maštrović je na prigovore političkih protivnika kako on, kao akademski građanin može stupati na čelu »fukare«, rekao da se »ponosi da može stupati na čelu te fukare, jer se hrvatski narod ne sastoji iz akademičara i gospode, već od seljaka i radnika.«²⁴⁶

²³⁹ S. MATKOVIĆ, »Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali«, *Hrvatski katolički pokret*, Z. Matijević, ur., Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2002., 321-329.

²⁴⁰ T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.—1914.*, 618-619.

²⁴¹ M. GROSS, »Nacionalne ideje studentske omladine uoči I. Svjetskog rata«, 91-92.

²⁴² HR-HDA-79, kutija 3579., dok. XI-15: 1536/1912., 34599/1913.—895./1913., 31680./1913., 7146./1912., 29289./1912., 35310./1911.

²⁴³ O Ljubomiru Maštroviću, vidi: Ivan PEKLIĆ, »Ljubomir Maštrović (1893.—1962.)«, *Podravina* 4 (2005) 7, 131-153.

²⁴⁴ M. GABELICA, »Pravaška mladež na hrvatskom Sveučilištu uoči Prvoga svjetskog rata«, *Društvena istraživanja* 20 (2011) 4, 1146-1149.

²⁴⁵ »Velike manifestacije i demonstracije u Zagrebu«, *Hrvatska*, Zagreb, br. 794., 29. lipnja 1914., 2; »Jučerašnje demonstracije u Zagrebu«, *Hrvatska*, 30. lipnja 1914., 3; »Jučerašnje manifestacije i demonstracije u Zagrebu«, *Hrvatska*, br. 796., 1. srpnja 1914., 2; »Frankovačke legije na poslu«, *Hrvatski pokret*, Zagreb, 1. srpnja 1914., 2.

Frankovačka mladež sudjelovala je i u obnovi frankovačke radničke organizacije. Nakon što je Socijaldemokratska stranka pozvala zagrebačke radnike da krenu u razbijanje protusrpskih demonstracija,²⁴⁷ te je u suradnji s jugoslavenskom nacionalističkom omladinom i milinovačkom studentskom omladinom 1. srpnja 1914. godine organizirala protufrankovačke demonstracije,²⁴⁸ SP je na inicijativu Starčevićanske trgovačke mladeži i uz pomoć »druga Cesarca«, 3. srpnja 1914. godine osnovala društvo Hrvatski radnik, čiji je zadatak bio odvojiti radništvo od Socijaldemokratske stranke, kako bi frankovci pokazali, »da smo mi gospodari Zagreba«.²⁴⁹ Predsjednikom društva Hrvatski radnik izabran je Ivan Zatluka.²⁵⁰

Frankovci ovoga puta nisu mogli računati da će režim u Hrvatskoj olako dopustiti ustroj njihovih zaštitnih četa, kao što je bio slučaj 1908. godine, budući da se ugarska vlada od konca 1913. u Hrvatskoj oslanjala na Hrvatsko-srpsku koaliciju, te ni nakon atentata na prijestolonasljednika i izbijanja rata sa Srbijom, nije u bitnome mijenjala kurs svoje politike u Hrvatskoj.²⁵¹ Zbog toga su frankovci, Ivan Zatluka, Jozo Spasoje Fattori i Dragutin Šafar, 11. kolovoza 1914. godine uputili formalnu molbu hrvatskoj zemaljskoj vladi, u kojoj su tražili da im se dopusti ustroj dobrovoljačke redarstvene postrojbe u Zagrebu, za koju su već u to vrijeme navodno imali više od 150 osoba nezvanih za vojnu službu, koja se imala zvati Narodna straža sigurnosti, i čiji bi pravilnik sporazumno utanačili hrvatska zemaljska vlada i vojno zapovjedništvo u Zagrebu. No, hrvatska zemaljska vlada je odbila njihovu molbu.²⁵²

U isto vrijeme u Hrvatskoj je pokrenuta akcija ustroja dobrovoljačkih vojničkih postrojbi. Grupa politički potpuno anonimnih Osječana je 10. kolovoza 1914. godine pokrenula osnutak hrvatske dobrovoljačke postrojbe koja je trebala imati vojni karakter i biti pod zapovjedništvom vojnih vlasti.²⁵³

²⁴⁶ »Sastanak pravaških radnika«, *Hrvatska*, br. 800., 6. srpnja 1914., 2-3.

²⁴⁷ »Braćo hrvatski radnici!«, *Hrvatska*, br. 797., 2. srpnja 1914., 2; »Socijaldemokratsko naduvanje«, *Hrvatska*, br. 798., 3. srpnja 1914., 3.

²⁴⁸ »Jučerašnja večer«, *Hrvatska*, br. 797., 2. srpnja 1914., 2; »Sinoćnje demonstracije«, *Hrvatski pokret*, 2. srpnja 1914., 3.

²⁴⁹ »Sastanak pravaških radnika«, *Hrvatska*, br. 800., 6. srpnja 1914., 2-3.

²⁵⁰ »Društvo Hrvatski radnik«, *Hrvatska*, br. 806., 13. srpnja 1914., 2.

²⁵¹ Ivan BULIĆ, »Savez Hrvatsko-srpske koalicije i bana Ivana Skerleca u upravljanju Hrvatskom u vrijeme Prvoga svjetskog rata — značaj i posljedice«, *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Z. Matijević, ur., Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2010., 32-47; M. GABELICA, »Političke prilike u banskoj Hrvatskoj na početku Prvoga svjetskog rata«, *Društvena istraživanja* 23 (2014) 1, 177-197.

²⁵² HR-HDA, Zemaljska vlada. Predsjedništvo (PRZV), 78 (dalje: 78), kutija 876., dok. 5371.—5283./1914.

Ubrzo potom, osnutak dobrovoljačke vojničke čete pokrenut je u još jednom dijelu Virovitičke županije, u đakovačkom kotaru.²⁵⁴ U ono vrijeme ustroj dobrovoljačkih vojničkih postrojbi nije bio usamljen slučaj u Austro-Ugarskoj Monarhiji, budući da je početkom rata u Galiciji ustrojena Poljska legija, koja je upotrijebljena u borbama protiv ruske vojske na Istočnom bojištu.²⁵⁵ Poljska legija je u vojnom pogledu bila podređena zajedničkoj vojsci, dok je u upravnom pogledu bila pod vrhovnom vlašću Glavnog nacionalnog odbora iz Krakova, političkog tijela kojeg su činili predstavnici onih poljskih političkih stranaka iz Galicije²⁵⁶ čiji je politički program bio pripojenje ruskog dijela Poljske Galiciji, unutar okvira Monarhije, koja bi se reformirala u trojnu, Austro-Ugarsko-Poljsku državu.²⁵⁷ Postojanje i borbena djelovanje Poljske legije doprinijelo je objavljivanju zajedničkog proglašenja njemačkog i austro-ugarskog vladara od 5. studenoga 1916. godine, koji su obećali Poljacima obnoviti državu nakon rata.²⁵⁸

Premda se pokušaj ustroja hrvatskih vojničkih dobrovoljačkih postrojbi, koje su se počele okupljati u Virovitičkoj županiji, ne može izravno dovesti u vezu sa SP-om, vrlo je vjerojatno da je iza tog pokušaja stajala ova stranka. U prilog tomu govori podatak da je osnutak tih dobrovoljačkih postrojbi tisak SP-a vatreno pozdravio,²⁵⁹ kao i usporedba s 1908. godinom, kada je SHSP pokušala ustrojiti Hrvatsku narodnu legiju, čije je postojanje trebalo služiti ostvarenju političkih ciljeva te stranke. SP je i tijekom Prvog svjetskog rata namjeravala iskoristiti angažman hrvatskih vojnika za ostvarenje svoga nacionalno-političkog programa. Tako je u njenom tisku, početkom rata, pisano da hrvatski vojnik proljeva krv »samo zato« što očekuje da će njegova žrtva nakon rata uroditi ostvarenjem pravaškog programa, te da hrvatski vojnik, proljevajući krv, skuplja materijal iz kojega će hrvatski političari nakon rata »izgraditi zgradu sretnije hrvatske budućnosti«.²⁶⁰ Cigle u toj zgradi

²⁵³ »Hrvatska dobrovoljačka četa«, *Narodna obrana*, br. 183., Osijek, 11. kolovoza 1914., 2.

²⁵⁴ »Hrvatska dobrovoljačka četa u Đakovu«, *Narodna obrana*, br. 207., 3. rujna 1914., 2; Branko OSTAJMER, Vladimir GEIGER, *Đakovo i Đakovština u Prvom svjetskom ratu 1914.—1918.*, Đakovo, Muzej Đakovštine [etc.], 2014., 8.

²⁵⁵ Daria NAŁĘCZ, Tomasz NAŁĘCZ, *Józef Piłsudski. Wojskowiec i działacz niepodległości*, Wrocław, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998., 30.

²⁵⁶ »Poljački strielci«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 211., 7. rujna 1914., jutarnje izdanje, 2; »Poljske legije«, *Narodne novine*, br. 220., 12. rujna 1914., 1-2.

²⁵⁷ Damir AGIČIĆ, *Podijeljena Poljska 1772.—1918.*, Zagreb, Srednja Europa, 2004., 110.

²⁵⁸ D. NAŁĘCZ, T. NAŁĘCZ, *Józef Piłsudski. Wojskowiec i działacz niepodległości*, 34-35.

²⁵⁹ »Hrvatska dobrovoljačka četa«, *Hrvatska*, br. 847., 29. kolovoza 1914., 2.

za Stranku su prava svakako trebale biti i hrvatske dobrovoljačke vojničke postrojbe. Na koncu, u prilog tomu govori i prepiska vojnog zapovjedništva u Zagrebu s hrvatskim banom, iz druge polovine rujna 1914. godine, kada je vojno zapovjedništvo u dopisu banu iznijelo mišljenje da hrvatska zemaljska vlada zbog loše sigurnosne situacije u zemlji, treba prepustiti SP-u da na temelju svoje ponude pristupi ustroju dobrovoljačkih postrojbi. Odgovarajući vojnom zapovjedništvu u Zagrebu, hrvatski ban je napisao kako je u nedavnom dogovoru s ugarskom vladom zaključio da je osnutak takvih dobrovoljačkih postrojbi nepotreban, između ostalog i zato što postoje mehanizmi za uključenje potencijalnih dobrovoljaca u postrojbe redovne vojske.²⁶¹ Hrvatski ban je očito povezivao SP s akcijom ustroja dobrovoljačkih vojničkih postrojbi u Hrvatskoj.

Zaključak

Bojovne organizacije bile su sredstvo pomoću kojeg je ČSP (SHSP/SP) namjeravala postići dominaciju nad zagrebačkom ulicom. Ta je dominacija stranci trebala olakšati ostvarenje njezinoga nacionalno-političkog programa, tako što bi joj pomogla pri dolasku na vlast, ili tako što bi njene političke protivnike, koji su obnašali vlast, ulica prisilila da vode politiku koja bi bila u skladu s pravaškim nacionalno-političkim programom. Na formu ovih frankovačkih četa utjecali su vanjski čimbenici, u prvom redu snaga i karakter frankovačkih protivnika, te sklonost režima u Hrvatskoj, koji je ovisio o ugarskoj vladi ali i o vanjskoj politici Austro-Ugarske Monarhije prema pravaškom nacionalno-političkom programu. Jačanjem frankovačkih političkih protivnika, koji su stvorili vlastitu borbenu mladež i privukli socijaldemokratsku radničku organizaciju, frankovačke zaštitne čete počele su dobivati formu stranačke institucije. U vrijeme režima bana Pavla Raucha, kada je Hrvatsko-srpska koalicija važila za prevratničku stranku, i kada je pravaški nacionalno-politički program bio sukladan vanjskopoličkim interesima Monarhije, frankovačke bojovne organizacije su postigle najviši institucionalni oblik. Slične su se okolnosti pojavile i početkom Prvog svjetskog rata, s tom razlikom što ugarska vlada u to vrijeme nije bila sklona frankovcima, jer je za razliku od aneksijuskog razdoblja imala uza se naoko mirnu i poslušnu nagodbenu Hrvatsko-srpsku koaliciju. Zbog toga je hrvatska zemaljska vlada početkom Prvog svjetskog rata odbila molbu frankovaca, da im se dopusti ustrojiti dobrovoljačku redarstvenu postrojbu.

²⁶⁰ Fran MILOBAR, »A kako poslie rata?«, *Hrvatska*, br. 911., 13. studenoga 1914., 1.

²⁶¹ HR-HDA-78, kutija 876., dok. 5371.—6836./1914.

Slično tomu SHSP (SP) je i dobrovoljačke vojničke postrojbe zamišljala kao sredstvo za postizanje svoga nacionalno-političkog programa, tako što su te postrojbe trebale pružiti Monarhiji legitimaciju njenim ratnim ciljevima, kako bi odlučujući čimbenici Monarhije zauzvrat dopustili ostvarenje pravaškog programa. Ustroj ovih postrojbi ovisio je o prihvatljivosti pravaškog programa odlučujućim čimbenicima u Monarhiji. Budući da je frankovački prijedlog za osnivanjem vojničkih dobrovoljačkih postrojbi oba puta odbijen (1908./1909. i 1914. godine), može se zaključiti da je pravaški program odlučujućim čimbenicima u Monarhiji, čak i u vrijeme vanjskopolitičkih kriza, bio neprihvatljiv, odnosno da su čimbenici kojima je taj program bio prihvatljiv čak i u vrijeme tih kriza, bili slabiji od onih kojima je bio neprihvatljiv.

Ovisnost frankovačkih bojovnih organizacija i njihovih vojničkih dobrovoljačkih postrojbi o vanjskim čimbenicima, ne utječe na zaključak da su i te bojovne organizacije i vojničke postrojbe bile izraz iskrenog hrvatskog nacionalizma, koji je imao za cilj maksimalnu dobrobit hrvatskoga naroda, pa i na štetu nekog drugoga naroda.

Mislav Gabelica

»Rebelliousness« in the Politics of the Croatian Pure Party of Right (Starčević's Croatian Party of Right / Party of Right)

Based on literature, party print and archive sources, in this paper the author analyses the structure and role of individual, more or less organized segments of the Pure Party of Right (Starčević's Croatian Party of Right / Party of Right) charged with the organisation of demonstrations and conflict with political opponents. The starting point is the claim of Croatian historiography that »rebelliousness« was a permanent characteristic of this party from its beginning to the end of the Austro-Hungarian Monarchy. The author claims that some trace of such segments of the party, whose duty it was to mobilize »the street«, can only be traced back to as far as 1902. As the social structure of these segments was mostly made up by Frankovci working-class members and youth, the author brings the topic into comparison with today's student organizations and workers' movements. The author also studies the topic in relation to the Monarchy's foreign policy and the political state of Central Croatia.

Key words: *protective troops, student youth, workers, annex, World War I*